
ELŐLJÁRÓBAN

Mit jelent tanítónak lenni?

Legpontosabban talán így válaszolhatnék erre a kérdésre, amely egy hosszabb távra tervezett szociológiai-szociográfiai vizsgáldás s ennek részeként az alább következő dolgozat alapkérdése és kiváltója is, tanítónak lenni annyit jelent — majdnem annyit vagy esetenként annál is többet —, mint szülőnek lenni. Más szóval: olyan hivatást, amelynek döntő hatása, leglényegesebb befolyása van nemzedékek emberi magatartásának, gondolkodásának, művelődési, értelmiségi igényeinek kialakításában.

Emiatt izgat régóta — akárcsak a magyartanárok értelmiségi szerepe, mivolta — s mindjobban: hogyan gondolkodnak, élnek a tanítók, s közülük is elsősorban azok, akik nemrég végeztek, es akiktől a legkorszerűbb, még előítéletektől és beidegződött, megcsontosodott szokásoktól — eseménytelenségben, kívülállásban vagy visszahúzódsban, tétlenségben, fásultságban, belefáradásban megnyilvánuló életsablontól — mentes ember- és értelmiségeszmény példáját, nevelését várjuk, vagy legalábbis remélhetnénk.

A „hogyan élnek” — már ebből is nyilvánvaló — kettős vonatkozásban érdekes, két oldalról vizsgálándó. A tanítók és a társadalom oldaláról. Egyrészt milyen elképzelésekkel, igényekkel, hivatástudattal indulnak, ez hogyan módosul a gyakorlatban, igazodik a lehetőségekhez, másrészt milyen fokú a társadalmi megbecsülése a tanítói munkának s milyen támogatásban részesítik mind a szülők, mind pedig a közösség. A kérdés azonban sokkal összetettebb, komplexebb, mint első pillanatra gondolnánk.

Tehát: hogyan élnek a fiatal tanítók? Nem tudom. Sőt — bármennyire is ügyetlen ajánlás már előljáróban ezt nyíltan felfedni —, az sem fogja megtudni, aki elolvassa az alábbi szociológiai-szociográfiai riportot. De

arról tudomást szerezhethet, hogyan gondolkodik egy nemzedék és élnek néhányan ebből a nemzedékből, amely 1970-ben végzett, s amelynek tagjai, közülük néhányan, tanítóként, iskolákban dolgoznak.

Szerte Vajdaságban, Bácskában és Bánátban . . .

Itt, ahol gazdag, egy évszázados hagyománya van az intézményes tanítóképzésnek — Szabadkán 1871-ben nyitotta meg kapuit a fejlett polgári társadalom igényeit kielégítő tanítóképző —, és ahol a polgárság igényével párhuzamosan a dél-alföldi paraszttársadalom, a szegény emberek számára is régóta fontos, evidens szükséglet gyermekeik tanítása, erről tanúskodhat a még néhány évtizeddel ezelőtt is létező laikus néptanító intézmény, a „falusi szegénységhez tartozó laikus — elevebbé észjárású, viszonylag szélesebb látókörű, frissebb előadókészsgű — népi tanító keze alatt szállási földműves-emberek szövetkezetszerű összefogásával létrehozott egykori paraszttiskolák” (Zöldy Pál: A laikus néptanító intézmény, *Etnographia*, 1969. 1. szám) elterjedése, egész hálózata.

Említettem: egy évszázados a szabadkai tanítóképzés. Száz év alatt több mint öt és félezer tanító kapott oklevelet, közülük több mint kétezren az utóbbi huszonöt évben szereztek itt tanítói képesítést. Száz év, negyed század, öt és fél ezer tanító, kétezer tanító: jubileumok, számok, adatok, amelyek a tanítóság — hivatás és sors, szerep és feladat, megbecsülés és társadalmi helyzet, értelmiségi státusz és magatartás, nevelői bázis és képzés, munkakörülmények és igények stb. stb. —, a tanítótársadalom szociográfiai igényű vizsgálatát, bemutatását, szociológiai szándékú áttekintését, elemzését már önmagukban is megkívánják, szükségessé teszik.

Ezúttal mégsem a tanítók nagy családjának tablóját próbálom megrajzolni — erre nem egyetlen ember, hanem népes munkacsoport évekig tartó munkája szükséges —, közülük csak azokról lesz szó, akik ötödévesként 1970 tavaszán, az utolsó magyarórák egyikén válaszoltak arra a kérdőívre, amely a pályakezdes lehetősége előtt álló tanítójelöltektől a tanítóságról alkotott elképzeléseik felől érdeklődött. (Ezen a helyen említeném és köszönném meg Novák József magyartanár szíves segítségét.) A kérdőív egyrészt azt tudakolta, hogy miért választották a képzőt, illetve miért akartak tanítók lenni, hol szeretnének végzés után dolgozni, s miért, másrészt viszont az iskola falai közül milyennek látják a tanítósorsot, a pálya távlatait s milyen elveket követve próbálnak majd tanítóként dolgozni, nem utolsósorban pedig, hogy mi a véleményük „a” tanítóról mint értelmiségről. A dolgozat következő fejezetében szűkül a kör, a harmincegy anketalany közül mutat be, szólaltat meg egy- illetve másfél évi tanítóskodás után néhányat. Most már az egykori elképzelések és a gyakorlat összevetésének, szembesítésének szándékával.

A válaszokból, vallomásokból kiolvasható hivatástudatra hívnám fel a figyelmet, s arra, hogy mi jellemzi a fiatal tanítók makro- és mikro környezetét, hogyan látják ők a körülöttük levő világot, hogyan viszonyulnak másokhoz, hogyan ítélik meg munkahelyük atmoszféráját, a közéleti és politikai, valamint művelődési aktivitásuk fontosságát, szükségét, milyen szociális és anyagi viszonyok között élnek.

A kérdés iránya, a vizsgálat s ennek megfelelően az olvasás szempontjai nem pedagógiai jellegűek, nem a szigorúan pedagógus jegyeket, ismerveket kerestem, hanem életkörülményeikről, sorsukról, munkakörülményeikről alkotott elképzeléseiket, véleményüket, s válaszaikat, vá-

gyaik mögött értelmiségi voltak jegyeit. Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a tanítók értelmiségi vonásait elsősorban nem új szellemi értékek alkotásában, hanem a „meglevő szellemi értékek alkotó módon való közvetítésében, illetve applikálásában, ... valamint a szellemi javak ... konzumációs” igényében (Kardos István: Az értelmiség fogalmáról, *Valóság*, 1972. 7. szám) és a mindenre figyelő, mindenről véleménynyel rendelkező, elkötelezett emberi magatartásban, az intenzív társadalmi élet megnyilvánulásaiban kell keresni.

Mivel azonban a megszólaltatott fiatal tanítók kiválasztása nem mintavétel alapján történt, az ankétalanyok nem tekinthetők a tanítótársadalom — egésze vagy része — reprezentánsainak, sőt számuk nem akkora, hogy elérné az általánosításhoz szükséges, feltételezett küszöbértéket — a dolgot is csak esettanulmánynak tartom, próbának egy hasonló szándékkal készülő átfogóbb, terjedelmesebb munkához. Ennek megfelelően a válaszokat és az interjúkat, vallomásokat csupán egyedi megnyilvánulásokként kell szemlélni. Ám így is, jelzésszerűen általánosabb érvényű vonatkozásában, utalásában figyelmet érdemlő és érdeklődést kelthető megnyilatkozások ezek a tágabb generalizálás lehetőségétől sem teljesen mentes, egy nemzedék véleményét, magatartását, elvárásait jelző válaszok s az ezeket csoportosító kimutatások.

Ha közös jellegzetességek után kutatunk, akkor ezeket a pályakezdés fontos és igen érzékeny, az ifjúkor utolsó és a felnőttkor első szakaszának jegyeiben kell felismerni, megjelölni. Az önmagunk keresését jelentő életfázis ez, amelyben még alakulóban vannak az életvitel, a tanítói egzisztencia belső arányai. S éppen ezért érdekes, izgalmas ennek a nemzedéknek — és a hozzá hasonló, induló nemzedékeknek — megszólaltatása, faggatása.

EGY KÉRDŐÍV, EGY NEMZEDÉK

Az itt következő válaszokat egy közvetlen és közvetett kérdésekből összeállított kérdőív gyűjtötte be. A közvetlen kérdések a 31 válaszadó személyiségére — neme; hová valósi; milyen tanuló; milyenek anyagi körülményei, van-e ösztöndíja; a középiskola után tovább tanul-e vagy állásba lép; ha tovább tanul, milyen egyetemet választ, miért? —, a közvetettek pedig a vizsgált problémakörre — miért választotta a képzőt; ha állásba lép, hol tanít majd, hol szeretne tanítani, miért; milyennek látja a tanítósorsot, a tanítói pálya perspektíváját; ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában a legfontosabbaknak, az oktatásban és azon kívül; véleménye a tanítóról mint értelmiségiről? — vonatkoznak.

NŐI SZAKMA?

A tanítójelöltek nemek szerinti megoszlása: 29 lány és — mindössze — 2 fiú. Ez az arány nyilván nem azonos a tanítótársadalmon belüli nembeli megoszlással, de azt félreérthetetlenül jelzi, hogy a tanítótság elsősorban s mind kifejezettebben női hivatás, szakma.

A 31 ankétalany 24 helységről került a szabadkai tanítóképzőbe. A bácskaiak 11, a bánátiak 9, a baranyaiak pedig két községből valók. Legtöbben — hatan — szabadkaiak, ketten-ketten jöttek Bácsstopolyáról, Becséről, illetve Kisoroszról, egy-egy adai, adorjáni, csantavéri, doroszlói, péterrévei, tornyosi, tótfalusi, utrinei s verbászi, illetve debellácsi, jázovai, kikindai, neuzinai, padéi, susarai, szajáni s törökbecsei, valamint pélmonostori és vörösmarti származású.

A puszta felsorolásból is látszik, hogy a szabadkai képző valóban tartományi, sőt ennél szélesebb jellegű is. De az is nyilvánvaló, hogy eldugott, egészen kis lélekszámú falvakból szintén felkeresik ezt a nagy múltú iskolát.

JÓ ÁTLAG

A megkérdezettek közül huszonötten adtak használható választ arra a kérdésre, hogy milyen tanulók voltak a képzőben. Ketten kitűnő, tizenegyen jeles, tizen jó, ketten pedig elégséges eredményt írtak be a kérdés mellé. Átlag eredményük valamivel nagyobb 3,5-nél, ami lényegében majdnem jelesnek felel meg s figyelemreméltónak tekinthető. A kérdést hatan megválaszolatlanul hagyták, közülük ketten csak ennyit árultak el tanulmányi előmenetelükről: „közepes”, egyikük pedig így felelt: „A tanulmányi eredményemmel nem nagyon dicsekedhetem, de azért még egy osztályt sem ismételttem.”

ÖSZTÖNDÍJJAL, ANÉLKÜL?

Láttuk már, a harmincegy válaszadó huszonkét vajdasági (bánáti és bácskai) s két baranyai helységről való. Figyelembe véve ezt, s emellett azt aényt, hogy a tanítóképző azon iskolatípusok közé tartozik, amelyek a végzés után már állást, kenyeret is jelentenek, érdekes megvizsgálni, milyen anyagi körülmények között tanultak a tanítójelöltek. Vajon ennek az iskolatípusnak a választása azt is jelenti, hogy tanulói zömében az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező, a szegényebb szülők gyermekei?

Harmincegyük közül heten kaptak, huszonnégyen pedig nem kaptak ösztöndíjat. Az előbbieket közül csak egyikük válaszolt direkt módon a kérdés első felére: „Anyagi körülményeim kielégítőek, kapok ösztöndíjat.” Az már nem derül ki a válaszból, hogy különben is „kielégítőek” anyagi körülményei vagy az ösztöndíjnak köszönve van így. Az ösztöndíjasok közül további kettő röviden, egyetlen mondatban felelt — „Ösztöndíjat kapok a szabadkai szkupstinától.” „Van ösztöndíjam, csak édesapám dolgozik.” —, négyen viszont bővebb magyarázatot is fűztek igenlő válaszukhoz:

— Csak édesapám dolgozik, elég keveset keres, így csak a legszükségesebbre jut. Ösztöndíjat kapok. Igaz, nem sok, de nagy segítség.

— Munkáscsaládból származom. Édesapám keresetéből élünk öten. Az üzemtől, amelyben édesapám dolgozik, 80 dinárt kapok havonta.

— Édesapám és édesanyám is munkások. Fizetésük közepes. Ketten vagyunk testvérek. Húgom még elemibe jár. Én első osztálytól kapok ösztöndíjat. Elsőben 100 dinárt kaptam, minden évben 10 dinárral emeltek, az idén 150 dinárt kapok havonta.

— Első osztálytól kezdve kapom az ösztöndíjat. Ez az összeg elegendő lakásra, és még 50 dinárom marad. Tehát 180 dinár segítséget kapok, máskülönben nem tudtam volna iskolába járni öt évig.

És a többiek, akik társadalmi segítség nélkül, csupán szüleik támogatásával végezték a képzőt?

Hárman említik, hogy anyagi körülményeik „Jók”, illetve „anyagilag jól állunk”. Akik csak egyetlen szóval méltatták a kérdést, „jó”-nak nevezték körülményeiket, mindketten tovább tanultak, az egyik Pesten, a másik Újvidéken folytatta tanulmányait. Négyen mindössze ennyit írtak: „nem kapok ösztöndíjat”, illetve „nincs ösztöndíjam”. Ketten még hozzátették: „szüleim iskoláztatnak”, vagy: „de szüleim igyekeznek minden szükségletem kielégíteni”. Az utóbbi is nyilván a jó anyagi körülmények között élők kis csoportjába tartozik. Ketten, noha nincs ösztöndíjuk, „kielégítőnek” jelölték anyagi helyzetüket. Négyen pedig a „kielégítővel” azonosnak minősíthető „közepes” megjelölést használták. Az utóbbiak közül egyesek magyarázni is igyekeztek körülményeiket:

— Édesapám és édesanyám is munkaviszonyban vannak. Van egy nővérem, aki szintén vidékre jár, főiskolába. Tehát anyagi körülményem közepes. Ösztöndíjam nincs.

— Az anyagi körülményeim közepesek. Édesapám hivatalban dolgozik, édesanyám otthon van. Ösztöndíjam nincs.

— Édesapám dolgozik. Alapfizetése 800 dinár. Hárrom tagból áll a család. Ösztöndíjam nincs. Közepes anyagi körülményekben részesülök (?).

A kérdőjel nemcsak a nyelvi hevenyészetség miatt került a mondat végére, hanem a három részre osztandó havi nyolcszáz dinárt is közepes körülményeknek nevező szemlélet miatt is. Ezt a választ inkább az alábbi csoportba kellene sorolni:

— Ösztöndíjat nem kapok, bár kértem, de nem adtak. Van még két testvérem, akik szintén tanulnak. Ők sem kapnak semmilyen segílyt. Szüleim nehéz körülmények között biztosították mindhármunk részére a szükséges pénzösszeget. Szüleimnek nincs biztos pénzforrása, mert földműveléssel foglalkoznak.

— Ösztöndíjat nem kapok. Az anyagiakat szüleim biztosítják. Mivel húgom is iskolába jár, nem kis nehézséget jelent számukra az anyagiak biztosítása mindkettőnk számára.

— Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Édesapám dolgozik egyedül a családban. Van egy testvérem is, aki szintén középiskolába jár, s neki is elég sok kiadása van. Mindezt, meg az én kiadásaimat is — lakást, fűtést — édesapám fizetéséből kell fedezni. Ösztöndíjam sajnos nincs, pedig az illetékes szervek megígérték, hogy kapok valamilyen segílyt, de amikor a megvalósításra került volna sor, kérvényt kérvény után utasítottak el.

— Csöppet sem kedvező. Hatan élünk édesapám fizetéséből, és ő sem keres valami jól. Mind a négyen testvérek iskolába járunk. Ketten végzős középiskolások, ketten elemisták vagyunk. Én vagyok a legidősebb, ösztöndíjat nem kapok.

— Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Csak édesapám dolgoz-

zik a családban. A kiadások nagyok, de azért — ha szűkösen is — valahogy megélünk ebből az egy fizetésből. Egyedül vagyok, tesvérem nincs. Ösztöndíjam sajnos nincs. Már kértem, de nem kaptam.

— Az anyagi körülményeim rosszak, de ösztöndíjat sehol sem kaptam.

Míg a fenti néhány vallomás a kevésbé jó anyagi helyzetben levők nem is kis csoportját határozza meg, addig az alábbi válaszok határozottan egyetlen kategóriába sem sorolhatók, lévén azonban, hogy munkás és földműves szülők gyermekeitől származnak, nem kicsi annak a valószínűsége, hogy a „nem valami fényes”, „csöppet sem kedvező”, vagy éppen a „rossz” körülményük közé tartozóknak kell tekinteni őket. Legalábbis ezt a kettőt: „Munkások a szüleim, nincs ösztöndíjam.” „Szüleim földművesek, ösztöndíjam nincs.” A másik kettő — „Nincs ösztöndíj, mindkét szülő dolgozik.” „Ösztöndíjam nincs, szüleim dolgoznak.” — valószínűleg kedvezőbb körülményeket takar, de szükséztávóságuk miatt néhez bárhová is sorolni őket.

A válaszok egy része nem tartalmaz elegendő elemet a való helyzet megállapításához. Az azonban így is kitetszik, hogy ez a nemzedék nem éppen zavartalan, anyagilag nem gondtalan körülmények között tanult.

TANÍTANI, TOVÁBB TANULNI?

Végzés után heten gondoltak főiskolai, egyetemi továbbtanulásra, huszonnégyen pedig elhelyezkedni, tanítani vágytak. Az utóbbiak közül kilencen említik a magánúton történő továbbképzés vágyát, lehetőségét. Hányuknak sikerült elhelyezkedni és hányan maradtak — most már főiskolai, egyetemi — diákok, pontosan nem sikerült kideríteni. Egy évvel diplomálásuk után már alig, vagy gyakrabban semmit sem tudnak egymásról. Még az egykori nagyon jó barátnők kapcsolata is megszakadt néhány levél váltása után. Ezért csak fenntartásokkal kell fogadni azt a tényt, hogy harmincegyük közül kilencen biztos, nyolcan viszont valószínűleg tanítanak. Az előbbieik közé soroltam azt, aki egy évig tanított, majd bevonult, s azt is, aki szintén egy esztendőig tanítóként dolgozott, majd gyerekhány miatt az iskola titkárnője lett. A bizonytalanságot még csak növeli, hogy többjükkal ideiglenes, csak éves szerződést kötöttek, s megtörtént, hogy az egyik évben dolgoztak, a következőben már nem. Feltehetőleg más, iskolán kívüli munkahelyen is található a harmincegy tanító közül néhány. Határozottan csak egyikükről tudtam meg, hogy a közigazgatásban helyezkedett el. Nyolcan tovább tanulnak, Pesten, Újvidéken és Szabadkán. Ötükéről semmit sem sikerült megtudni, ezek közül egy valószínűleg Németországban él.

Tehát: nagyjából annyian tanulnak tovább (nyolcan), ahányan még a diplomálást megelőzően gondoltak erre (heten). De lényegesen kevesebben kaptak tanítói állást, mint ahányan ezt szeretnék volna. Miért? A kérdés jogos, foglalkozni kellene vele. A felület azonban csak széles körű, sok szempontú vizsgálat után adhatnánk meg.

Láttuk: heten már eleve úgy tervezték, hogy folytatják tanulmányukat. Közülük öten így is tettek, egyikük valószínűleg tanít, egyikükről pedig semmit sem sikerült megtudni. Kettőn feltételhez kötötték a továbbtanulást: „ha nem kapok állást”. Egyikük még hozzátette: akkor „feltétlenül” tovább tanul. Ez tanítóként dolgozik, a másik egyetemi hallgató.

Legtöbben állásba szeretnek volna lépni. Közülük kilencen még megjegyezték: „azonban szeretnék magánúton tanulni”. Egyikükről tudom, hogy nem sikerült tanítói helyet kapnia, egy évig gyermekekre felügyelt, míg a szülők dolgoztak, majd — miután egy kis pénzt gyűjtött össze — egyetemre iratkozott. Aki pedig, ahogy értesültem róla, a tanügy helyett a közigazgatásban kapott munkát, így válaszolt a kérdésre: „Hacsak egy mód lesz rá, állásba lépek, hogy legalább ötévi iskoláztatás után én is fizetést vigyek haza. De bizony ez nagyon reménytelen álmom. Ha kapok állást, magánúton fogok tovább tanulni, ha nem, rendes hallgatónak iratkozok be.” Nem tudom, folytatja-e tanulmányait. Aki végzés előtt hasonlóan tervezett: „Szeretnék, és ha mód lesz rá, állásba lépek, és az egyetemet magánúton folytatom. Ha nem kapok állást, rendes hallgatóként egyetemre iratkozok” — falujában kapott tanítói állást, és valóban tovább tanul az egyetemen — magánúton.

Tizenketten állították határozottan s a továbbtanulás szándéka nélkül: „szeretnék állásba lépni”. Közülük több mint a feléről nem sikerült megtudni, elhelyezkedtek-e iskolákban, nagy részük azonban valószínűleg tanít valahol. Megjegyzendő azonban, hogy feltehetőleg csak egyikük kapott ott állást, ahol remélte. A többiek másutt kényszerültek munkát keresni. Egyik így írt: „Azt hiszem, állásba lépek. Ösztöndíjas vagyok, így reménykedhetem abban, hogy elhelyezkedem.” Másikuk viszont: „A középiskola befejezése után, több, mint valószínű, állást fogok kapni faluban, ahonnan az ösztöndíjat is kapom.” Az ösztöndíj egyikük számára sem biztosított munkát. Mindketten tanítanak, de másutt. Az egyik állandó munkát kapott egy nagy bácskai faluban, nem is kíván máshová menni. A másik viszont évenként — immár két ízben — kötött egy tanévre szóló szerződést. Nem tudom, harmadízben sikerül-e megújítania a szerződést. Ő maradna, szívesen, de ez attól függ, lesz-e szeptemberben is egy osztálynyi elsős abban a kis észak-bácskai faluban, ahová két évvel ezelőtt érkezett, s ahol már, bevallása szerint, otthonosan érzi magát. Neki több szerencséje volt, mint egyik évfolyamtársának, aki csak egy évben tanított, akkor is szerződéses viszonyban, majd mivel nincs elegendő gyerek, titkárnői állást vállalt ugyanabban az iskolában. Most abban reménykedik, hátha néhány év múlva ismét visszatérhet a tantáborba, a gyerekek közé. Van olyan is, aki biztosra vette, hogy helyben kap munkát, nem kapott, most tanul. Aki viszont mindenkinél határozottabban állította: „Nem tanulok tovább” — mégis egyetemre iratkozott, másodévre azonban nem jutott el. A nemzedék tagjainak zömére jellemző lehet az alábbi, bizonytalanságot és szükségét egyaránt kifejező vallomás: „A középiskola befejezése után dolgozni szeretnék, nem ragaszkodom ahhoz, hogy csak mint tanító dolgozzam, szívesen elfogadok bármilyen állást. Szüleim tovább nem képesek anyagilag fedezni a költségeket. Biztosított állásom nincs, de reménykedek, hogy megkeresem az életem fenntartásához szükséges pénzüsszeget.” Szerencséje volt, tanítóként dolgozik szülőfalujában.

TOVÁBB TANULNI? MIT? MIÉRT?

Hogy nagy részük elsősorban tanítani akart — nyilván ezért választotta a képzőt —, az is bizonyíthatja, hogy sokan (tizenegyen) válasz nélkül hagyták, hárman pedig határozatlan feleletet (pl. a bölcsész-tudo-

mányi karon) adtak a következő kérdésre: Ha tovább tanul, milyen egyetemet választ, miért? Akik konkrétan jelöltek meg egy-egy szakot, azok közül hárman a matematikát említették, ketten-ketten a képzőművészetet, zenét, magyar irodalmat és történelmet írták volna be, az utóbbit földrajzzal együtt, angol—német, matematika—fizika, testnevelés—egészségtan szakot, továbbá biológiát, szerbhorvát nyelvet és irodalmat, szerbhorvát nyelvet mint nem anyanyelvet pedig egyikük tanult volna rendes vagy magánhallgatóként. Hogy hová mentek, mit választottak, nem sikerült kinyomoznom. Azt azonban tudom, hogy a magyar tanszéken vannak vagy voltak közülük öten is, hogy angol—német szakon, biológián is van egy-egy hallgató a harmincegy tanítói képesítéssel rendelkező egykori képzős diák közül.

Arra, hogy melyikük miért választaná a feltüntetett tárgyat, szakot, legelőbb egyszerűen „szeretem”-mel válaszoltak. Esetleg hozzátették még, „mert jól tudom a nyelvet” — aki a szerbhorvát nyelvet írta be a kérdőívre —, „mindig érdekelt” — a leendő biológus —, „ezt kedvelem” — írta a matematikát említők közül az egyik és az, aki zeneakadémián szeretett volna tovább tanulni. Mint minden kérdés mellé, néhányan itt is bővebb magyarázattal szolgáltak:

— Ha esetleg tovább tanulok, a történelem—földrajz szakra szeretnék menni. Úgy érzem, ez a két tantárgy tanulása nem okoz nagy nehézséget, emellett érdeklődésem is erre a területre terjed ki.

— Szeretem a történelmet, érdekelnek a múlt és a jelen eseményei, s azért választanám ezt a szakot, hogy tudásom bővítsen, s azt később a tanulóknak továbbadhassam.

— Szeretem a zenét, tehetségem is van hozzá, és szeretnék gyerekekkel foglalkozni.

— Tanulmányaimat a képzőművészet terén szeretném folytatni, mivel ez a tantárgy áll a legközelebb hozzám, és szeretném megtanítani a kis vajdasági gyerekeket a szép észrevételére és alkotására.

— A főiskola szerb szakára szeretnék iratkozni. Talán azért, mert egyrészt megmaradt bennem a gyerekek iránti szeretet, másrészt pedig ezzel könnyebb elhelyezkedni.

— Matematikára iratkoznék, mert szeretem, és mert mindig, állandóan fejlődik. Matematikán és logikán fog a programozott oktatás is alapulni.

A válaszokból látható, hogy kivétel nélkül olyan szak iránt vonzódnak, amely az egyetemi oklevél megszerzése után is lehetővé teszi számukra, hogy pedagógusként dolgozzanak. Meglepő, ám ugyanakkor érthető, természetes is, hogy közülük senki sem akar orvos, jogász, mérnök vagy közgazdász lenni. Ez nyilván egyrészt már a képző választásával, másrészt viszont azzal az életpályányi tartósságú hatással magyarázható, amelyet a középiskola gyakorolt, tett diákjaira, amellyel megszerettette velük a pedagógusi hivatást.

A tanítói hivatás említésével el is érkeztünk a választott és vizsgálandó tárgykörhöz: a tanításág — sors, perspektíva, elvek, értelmiségi jegyek és igények — problematikájához, amelyre az ún. közvetett kérdések segítségével, útján próbáltam ettől a nemzedéktől feleletet kapni.

KI MIÉRT VÁLASZTOTTA A KÉPZŐT?

Erre a kérdésre nagyjából két, sablonosnak nevezhető típusválasz érkezett. Harmincegyük közül tizennégy „már régóta” tanító szerettem volna lenni, egyesek a „régóta” helyett „mindig”-et írtak, mások pedig, hogy „már elemista” koruk óta erre a pályára vágytak. Tizennégyük számára a gyerekek iránti szeretet — „szeretem a gyerekeket”, „szeretek a nebulókkal foglalkozni”, „szeretek a gyerekek közt” — volt döntő, amikor középiskolaként a képzőt választották. Akadt olyan is, aki ezt is, azt is említi. Egy-egy válaszadó írta: „érdekel az oktató-nevelő munka”, „környezetem óhajára”, mert a „tanítóhivatás lelket is kíván”, vagy hogy volt osztályfőnöke példájára — ezt az előbbi két nagycsoportbeliek közül is megjegyzi néhányan — határozta el, hogy tanító lesz. Egyikük nem tudja, miért választotta éppen ezt az iskolatípust, egyikük pedig válasz nélkül hagyta a kérdést.

A válaszok zöme — említettem — sztereotip, mégis érdekes, tanulságos átírni közülük azokat, amelyek legalább egy félmondatnál is többet tartalmaznak a „már régóta tanító szerettem volna lenni”, vagy a „szeretek a gyerekeket” bármennyire is a lényegyet kifejező, mégis szegényes típusválasznál.

a) Akinek régi vágya a tanítói pálya:

— Mindig tanítónő szerettem volna lenni. Úgy érzem, a legszebb hivatás, talán azért választottam.

— Már kiskorom óta arról álmodozom, hogy tanítónő legyek. Különösen egy nevelő hatott rám, akit mindmáig becsülök, mert igazi pedagógus volt, s megszerettette velem ezt a pályát, rávilágított szépségeire, de nem rejtette el nehézségeit sem.

— Iskolás koromban nagyon szerettem a tanító nénimet, ő volt az eszményképem. Én is mindig tanító szerettem volna lenni. Nagyon szeretem a gyerekeket.

— Már kiskorom óta tanítónő szerettem volna lenni. Édesanyám is tanítónő, és valószínű, hogy ő volt rám hatással, mert mindig csak szépet és jót hallottam tőle erről a hivatásról. Ezért a nyolcadik osztály után minden gondolkozás nélkül beiratkoztam a képzőbe.

— Már régi vágyam, hogy tanítónő legyek. Kislányokként a barátnőmmel iskolát játszottunk, és osztogattuk egymásnak a piros ötösöket s az egyeseket, nem tudva akkor még semmit didaktikáról, módszertanról, pedagógiáról.

— Már kis elemista horomban is tanító voltam. Persze csak a mi korosztályunk gyerekeinek és az csak játék volt. De annyira megszerettem, hogy állandóan azt hajtottam, én tanítónő leszek, s ami a fő, jó tanítónő. Az elemi iskola gyorsan a múltté lett, s ott álltam álom megvalósításának küszöbén: a képzőbe iratkoztam. Mindig szerettem a gyerekeket, az embereket és büszkeséggel tölt el az a gondolat, hogy én is gyerekeket fogok nevelni.

— Hat-hét éves korom óta tanító szerettem volna lenni. Első osztályban volt egy tanítónőm, aki nagyon tetszett, és magamat is az ő személyébe képzeltem el (?), s azóta mindig tanító szerettem volna lenni.

— Első elemi óta az volt a vágyam, hogy tanítónő legyek. A hatodik, hetedik és nyolcadik osztályban ezt mind határozottabban vallottam. Már ezekben az osztályokban magam köré gyűjtöttem gyengébben tanuló osz-

tálytársaimat, nálunk kis iskolát csináltam, ahol természetesen én voltam a tanító. Szüleim rám bízták a pálya választását, így kerültem ide a képzőbe.

— Sokáig nem tudtam eldönteni, hogy ha befejezem az elemi iskolát, milyen pályát fogok választani. Mivel már kiskoromban is sokszor játszottunk iskolát és ilyenkor én voltam a tanító néni. Talán ennek hatására iratkoztam a képzőbe. A gyerekeket nagyon szeretem és tudatában vagyok annak, hogy nevelni és tanítani őket nagy feladat, de ha valaki szereti hivatását, nem lehet nehéz.

b) Akik azért iratkoztak tanítóképzőbe, mert szeretik a gyerekeket:

— A képzőt azért választottam, mert szeretem a gyerekeket. Nagyon sokat gondolkodtam ezen, mire rászántam magam, hogy erre a pályára lépjek. Úgy érzem, jól választottam, mert öt év alatt még jobban megszerettem ezt a hivatást, vagyis a gyermeknevelést.

— A képzőt azért választottam, mert akkor úgy éreztem, szeretem a gyerekeket és úgy tartottam, hogy élvezet a kis nebulókat oktatni, nevelni. Ma is úgy tartom, hogy helyesen választottam, bár abban kételkedem, hogy tanítóként dolgozhatok végzés után.

— Hivatásérzetből választottam ezt a pályát. Szeretem a gyerekeket és a velük való munkát.

— Mert nagyon szeretek a nebulókkal foglalkozni, s mert megtetszett a hivatás.

— A képzőt azért választottam, mert korán megismerkedtem ennek a hivatásnak a szépségeivel. Szeretek a gyerekek közt, nem bántam meg, hogy ide iratkoztam.

-- Szeretem a gyerekeket, emberekkel kell dolgozni.

— Mert szeretem a gyerekeket, és úgy érzem képes vagyok a jövő nemzedék nevelésére, oktatására.

— A képzőt azért választottam, mert szeretem a gyerekeket, és nincs szebb hivatás, mint kis gyerekeket nevelni, megtanítani őket írni, olvasni, számolni.

Az idézett vallomásokból, még a legsablonosabbakból és hevenyészett nyelven fogalmazottakból is egyértelműen kicseng a választott foglalkozás iránti szeretetük, tiszteletük, magas fokú hivatástudatuk, ami már önmagában fontos útravaló a pálya küszöbén állók számára, biztosíték arra, ha sikerül tanítói állást kapniuk, akkor lelkiismeretesen és lelkesen végzik majd munkájukat.

Anélkül, hogy ezen a kedvező összképen bármit is rontana, foglalkoznunk kell azzal a két kérdőívvel, amelyek közül az egyikben egyetlen szó nélkül maradt a kérdés, a másikon pedig csak a mondat első fele — „azért választottam ezt a pályát, mert. . .” — olvasható. Azt jelentené, hogy egyikük sem tudja, miért iratkozott tanítóképzőbe? Nem lehetetlen, de meglepő. Főleg, ha tudjuk, hogy mindketten tovább akartak tanulni. Esetleg nem érdektelen még megemlíteni, hogy az előbbi „közepes”, az utóbbi pedig „kitünő” tanuló volt, sőt ez még ösztöndíjat is kapott a képző elvégzésére.

Volt alkalmunk látni: a harmincegy anketalany nagy része végzés után tanítani akart, ez érthető is, hiszen régi vagyuk, jól meggondolt választásuk a tanítóképző és a tanítói pálya. Logikus tehát a kérdés: hol tanítanak majd, hol szeretnék tanítani, s miért?

A kérdés első felére alig válaszoltak. Legtöbbjük átlépett rajta. Mindössze ketten méltatták némi figyelemre ezt a kérdést. Rövid válaszaik a többiek hallgatását is megmagyarázzák: „Erre nem felelhetek.” „Egyelőre még nincs kilátás állásra.” Mindegyikükkel ez volt a helyzet; egy hónappal a diplomálás előtt nemcsak azt nem tudták, hogy hová kerülnek, hanem azt sem, tanítanak-e majd egyáltalán valahol.

Érthető, ha a kérdés második felére — hol szeretnék tanítani? — kilencen felelték: „bárhol”, „mindegy”, „ahol munkát kapok”, „még nem tudni, ahol állást kapok”. Sőt, az a hét közül, akik szülőfalujukban szeretnék tanítani, hárman — mintha esetleg a kérdőívtől is függne soruk alakulása, utuk folytatása, iránya — nem mulasztották el megjegyezni: „bárhol”, „ahol szükség van rám”, szívesen, örömmel vállalnak tanítói állást.

A „bárhol” dolgozni hajlandók közül akad, aki megemlíti: „a helység nem számít, csak az, hogy megbecsüljék a munkámat és személyemet”, vagy: „Bácska bármelyik kis községében, falujában szívesen tanítanék, kivéve a szülőfalumat, mert úgy érzem, munkámat az emberek nem becsülnék úgy meg, mint egy olyan faluban, ahová idegenként kerülnék” — nem ide tartozik, mégis ideírom: szülőfalvába került, s az emberek mégis megbecsülik —, de ennek ellenkezőjére is van példa: „lehet falu, tanya, csak szülővárosomhoz közel legyen”, van, aki „faluközpontba” szeretne kerülni, vagy: „szívesen vállalnék állást bármely vajdasági faluban, talán még tanyán is”. Akik viszont otthon, szülőhelyükön tanítanának, mintegy magyarázatként hozzáfűzték: „nem szeretek idegenben s szeretem szülővárosomat, sajnálnám a barátaimat”, vagy „szeretem szülőfalumat”. Ketten mindannyiuknál bővebb, alaposabb indoklással is szolgáltak ehhez a kérdéshez:

— A szülőfalumban szeretnék tanítani, mert úgy érzem, hogy egy fiatal, kezdő tanítónak nagy előnye, ha nincsenek lakás- és élelmezési gondjai, s így minden erejét hivatásának szentelheti. Mert bizony első évben szükség lesz az igyekezetre és a nagy munkára.

— Falumban szeretnék tanítani. Nagyon hiányzik nekem már a családi légkör. Emellett szeretném bizonyos mértékben anyagilag szüleimet is támogatni. Ha helyben leszek, többet tudok szüleimnek segíteni. Többek közt ez a legnagyobb vágyam!

Talán mondani is felesleges, mindketten nagyon messze kerültek szülőfalujuktól, egyikük Bánát déli részéből Észak-Bácskába, másikuk Észak-Bánátból Közép-Bácskába.

S a többiek? Hol szerettek volna dolgozni azok, akiket válaszaik alapján nem sorolhattunk a két fenti csoportba? Ketten elsősorban „jó munkaközösségbe” vágytak, „ahol kedves és megértő emberek vannak”, de legjobb lenne, ha egy „középszerű városkában” találnának rá a vágyott munkaközösségre. Ketten viszont lehetőleg Bánátban szeretnék elhelyezkedni; egy ideig szüleikhez szeretne „közel lenni” az egyik, a másik pedig: „Zrenjanin környékén szeretnék dolgozni, hogy közelebb lehessenek

szüleimhez, és hogy tovább tanulhassak." Szabadkát vagy környékét hármán említették. Az egyik, aki nem hiszi, hogy szülőfalujában állást kapna, „esetleg valamelyik távoli szálláson”, de ott nem szeretne, mert — ahogy írja — „akkor sokkal nehezebben tanulhatnék tovább, és attól félek, a tanyai élet magával ragadna, én pedig tanulni akarok”, ezért — folytatja — „szeretnék Szabadkán vagy Szabadkához közel eső faluban tanítani, vagy Novi Sadon” — láttuk, egyetlenként Újvidéket is megemlíti —, a másik azért, hogy legalább a hét végét szülővárosában tölthesse, a harmadik viszont, mert: „ide vagyok »kötvé«, s itt szeretnék tovább tanulni, és szüleimet, testvéreimet segíteni”; ennek érdekében szívesen ment volna „külvárosi vagy tanyai iskolába” is, ahonnan naponta utazhatna a városba. Van olyan, akinek csak az volt a kívánsága, hogy ott dolgozzon, „ahol élénkebb az élet, nem pedig tanyán”. Két válaszadó pedig baranyai községet jelölt meg leendő munkahelye álmául, ahol dolgozni szeretne: „feltehetőleg Kórógyon”; „Új-Bezdnában, mert ott tanít a völegényem”. Akik továbbtanulásra gondoltak, azok közül egy nem válaszolt a kérdésre, egy „nem tudom”-ot jegyzett mellé, kettő viszont megemlítette, ha úgy adódna, hogy nem tanulhat tovább, akkor bárhová szívesen elmenne tanítani, „akár tanyára” is.

Ezzel el is érkeztünk a tanítói vágyak, remények után logikus szükségyszerűséggel következő kérdésig, amely azonban — most már, a tanítójelöltek további sorsa alakulásának ismeretében — logikussága ellenére is, tudva, hogy elképzeléseik, vágyaik szinte kivétel nélkül megvalósíthatatlanok maradtak, könnyen kegyetlenségnek vagy legalábbis illetlenségnek tűnhet. Akkor, a végzés előtt csak logikus, sőt egyenesen természetes volt megkérdezni:

MILYENNEK LÁTJA A „TANÍTÓSORS”-OT?

Így hangzott a kérdőív következő és vitathatatlanul legfontosabb, központi kérdése — a tanítók értelmiségi mivolta után érdeklődő kérdéssel együtt —, amely azáltal válik a vizsgálódásban kulcsfontosságúvá, hogy a rá kapott feleletekből derül ki elsősorban az anketálmányok, a leendő tanítók felfogásának, gondolkodásának nagykorúsága, önállósága. Éppen ennek a kutatott szellemi felnőtségnek, érettségnek bizonyítása vagy megkérdőjelezése érdekében mutatkozott szükségesnek — legalább zárójelben — kiemelni a kérdőívre adott egyéb válaszaikból a legjellemzőbb mozzanatokot — még ha ezáltal elkerülhetetlenül ismétlésbe is kényszerülök —, hiszen így rajzolódik ki a legteljesebben, a feleletekből kialakított, a megszerkesztett miniatűrportrék füzéréből egy korosztály szellemisége — vagy legalább szellemiségük egy holdkaréja — s külön-külön mindannyiuk, az anketálmányok tanítói tudata:

1. „Csak annyit szeretnék írni a tanítósorsról, hogy ha a tanító szereti hivatását, nem érzi sohasem nyűgnek a gyermeknevelést, nem bánhatja meg, hogy ezt a pályát választotta. Ami a tanítói pálya perspektíváját illeti, szerintem a középiskola elvégzésénél nem lehet, és nem is szabad megállni! Magasabb szakképzettséget kell biztosítani a tanítónak. Az anyagi alap azonban az ilyen helyzetben sokszor döntő tényező.”

(„... valószínű állást fogok kapni falumban... Nagyon hiányzik már nekem a családi légkör. Emellett szeretném bizonyos mértékben szüleimet az anyagiakban is támogatni... Többek közt ez a legnagyobb vágyam!... Ha sikerül, ahogy elterveztem, állást kapom, az oktatásban megkövetelem a következetességet, nyíltságot, őszinteséget, munkatársi viszonyt... Ugyanezeket az elveket tartanám szem előtt az oktatáson kívül is... kialakítani egy olyan atmoszférát, ahol érezném, hogy érvényesülni tudok, és munkám nem vesz el... A tanítónak mint értelmiséginek főleg az elmaradottabb környezetben a kultúra fáklyavivőjének kell lenni... a megbecsülés sohasem abból álljon, hogy ajándékokat fogad el...”)

2. „Tanítókra mindig szükség lesz: a gyerekeknek el kell sajátítani az alapismereteket, ezek átadásában a tanítónak van legnagyobb szerepe. Az idő múlásával fejlődnek a tudományok, ezért a tanítónak is mindig bővebb és bővebb ismeretekkel kell rendelkeznie. Tehát tanítókra szükség lesz, de magasabb fokú képzettséggel, mint amilyennel ma rendelkeznek”.

(„... Úgy érzem, a legszebb hivatás, talán ezért választottam... Azt hiszem, állásba lépek... Magánúton szeretnék tovább tanulni... szeretem az irodalmat... Mindegy, hogy hol kapok állást. A helység nem számít csak az, hogy megbecsüljék munkámat és személyemet, és hogy eredményes legyen a munkám... Tudományos alapokon nyugvó ismereteket — kell — nyújtani a tanulóknak... A szülőkkel kapcsolatot teremteni, megismerni a gyerek szociális helyzetét. Részt venni a helység kultúréletében... a tanítónak kell ezt az életet irányítani... elsősorban fölényes ismeretekkel kell rendelkeznie... csak így taníthat... Régebben... fáklyavivő... harcolni kell a tekintélyért...”)

3. „A tanítói hivatás nehéz, de gyümölcsöző. Sok, alapos és kitartó munkát, türelmet és gyerekek iránti szeretetet kíván a tanítótól. Igyekeznie kell környezetéhez alkalmazkodni, és arra törekedni, hogy a kulturális életet fellendítse. Azonban minden téren csak akkor ér el eredményt, ha tudását állandóan gyarapítja és ezt megfelelő módszerrel továbbadja a tanítványainak.”

(„... bármilyen kis községben szívesen tanítanék, kivéve szülőfalumat... arra igyekszem majd, hogy a tanulók munkájuk folyamán tudományos igazságokat sajátítsanak el az életkoruknak megfelelő szinten... Önálló, aktív munkára szoktassam... kedvvel, optimizmussal rendelkeznek... A tanítónak megmaradt, és meg is fog maradni a fő, a személyiségformáló szerepe és jelentősége. Ezt még a kibernetika sem pótolhatja...”)

4. „Nevelőkre, tanítókra a társadalomnak mindig szüksége volt és ezután is szüksége lesz, bár ma már egyre több tanító van állás nélkül, tehát az iskolából kikerülő — és bekerülő — tanulók számát csökkenteni kellene.”

(„Szüleim nehéz körülmények között biztosították... a pénzösszeget... nem ragaszkodom ahhoz, hogy csak mint tanító dolgozzam, szívesen elfogadok bármilyen állást... munkámban fontosnak

tartom a humanizmus elvét, a következtességet, rendszerességet... A tanítónak feltétlenül részt kell vennie a társadalmi öngazgatásban... legyen fáklyagyújtó, legyen ember, aki egész személyével járul hozzá a közösség neveléséhez.”)

5. „A tanító mind nagyobb szerephez jut a társadalomban. Az oktatást majd gépek helyettesítik, de a nevelést nem. És nem csak gyerekeket nevel, hanem azonfelül a közösségben, faluban való ténykedése is igen fontos. A társadalmi előrehaladásnak egyik tényezője.”

(„Szeretnék állásba lépni... Ahol szükség lesz rám... bizony első évben szükség lesz az igyekezetre és a nagy munkára.” Hogy munkájában milyen elveket vall, tart a legfontosabbnak, és mi a véleménye a tanítóról mint értelmiségiről — erre nem válaszolt.)

6. „A tanító sorsa ugyanaz marad, mint eddig, csak lehet, hogy gépek könnyítik meg munkáját.”

(„Szeretnék tovább tanulni. Matematikát. Szeretem... Ha tanítanék, elsősorban a rendszerességet és pontosságot tartom legfontosabbnak... A tanítókról általában az a véleményem, hogy nem kísérik egyesek a tudományok fejlődését... Megmaradnak azon a szinten, csak gyakorlati tapasztalatuk nagyobb. Tanításukba nem visznek semmi újat, érdekeset. Nem nagyon törekednek környezetük kulturális életének a felemelkedésére, nem kielégítő a ténykedésük...”)

7. „A tanítósorsot szépnek látom. Tudatában vagyok a nehézségekkel, az alacsony fizetéssel, de szerintem nem minden az anyagiakkal magyarázható”. (?)

(„Hivatásérzetből választottam ezt a pályát. Szeretem a gyereket és a velük való munkát... Ha nem kapok állást, tovább tanulok... Szülővárosomban szeretnék tanítani, de Vajdaság bármelyik részén elvállalnám az állást... a közösségi elvet, tudatosság, tudományosság elvét szeretném megvalósítani az oktatásban és az oktatáson kívül... A tanító munkáját nem becsülik kellő mértékben.”)

8. „A tanítóra a társadalomnak mindig szüksége lesz. Az ifjú nemzedéket oktatni, nevelni kell. A nevelést a tanítógépek nem helyettesíthetik. Itt emberre van szükség, teljes emberre. A tanítói hivatást jobban kellene értékelni, becsülni. Ezenkívül magasabb pedagógusképzésre van szükség, hogy a tanítónak alapos általános, szakmai és módszertani tudást adjanak.”

(„Érdekel az oktató-nevelő munka... Ha lehetséges állásba lépnek... Elsősorban következetes, alapos munkát végeznék. Fontos a pontosság, precizitás. Közvetlen lennének a tanulókkal és a felnőttekkel egyaránt... a megbecsülést — a tanítók — alapos munkával, szolid életmóddal szerezhetik meg... A tanítónak... mindig a haladás gondolatát kell fejleszteni. Kísérnie kell a folyóiratokat, a szakirodalmat... Összejöveleteket, vitaklubokat kell szerveznie... sohasem szabad meghunyászkodni, érdektelennek lenni...”)

9. „A tanítói pálya perspektívája sajnos nem nagy. Minden azt bizonyítja, hogy tovább kell tanulni. De azért én, ha el is végzem a főiskolát, tanítóként szeretnék maradni (I—IV. osztályt tanítani). Szeretem a kisgyerekeket.”

(„Édesanyám is tanítónő es valószínű, hogy ő volt rám hatással, mert mindig csak szép és jót hallottam tőle erről a hivatásról... Célom a gyerekekből pozitív, szocialista személyiséget alakítani. Önálló, jó polgárokat — termelő, öngazgató —, munkásokat formálni... Valamikor az »első« ember a faluban a tanító volt. Ma már ez nem így van. Értelmiségi szempontból, szerintem, a tanító nem kap olyan képesítést, hogy mindenhol megállja a helyét... nem szabad megelégednie a tanítóképzői tudással. Ma már a tanítókat nem becsülik annyira, mint régen. Hogy miért, nem tudom. Én ennek ellenére tanítónő maradok... Az idősebbek gyakorlati és a fiatalok módszertani tudását — kellene — összekapcsolni, és közös erővel bizonyára sokkal jobb eredményt érhetnénk el...”)

10. „Nagyon szép a tanítói hivatás, de hogy ennek mindenki élvezője legyen, részese legyen, igen odaadó munkát kell nyújtania.”

(„... nagyon megtetszett a hivatás... Elsősorban nagyon fontos a tudományosság elvét, valamint a kitartást, következetességet betartani... A tanítónak nagyon fontos feladata a kultúra fejlesztése, a lakosság minél magasabb fokra való emelése... Odaháza rossz véleményt mondanak... a gyerek előtt, és így... szemében sem nyer tekintélyt tanítója. Ezt el kellene kerülni...”)

11. „A »tanítósors« eléggé nehéz, ha becsületesen dolgozik az ember. Az anyagiak egyáltalán nem érdekelnek.”

(„A képzőt osztályfőnököm iránti eszményképem miatt (?) választottam... Ösztöndíjam nincs, anyagilag jól állunk... A zeneakadémiára szeretnék menni, mert ez érdekel... Becsületesen dolgozni, megérteni a gyerekek problémáit, és csak tanulni, tanulni tovább... Habár — a tanító — tekintélye a társadalomban kicsiny, előttem vonzó, szimpatikus foglalkozás. Nem bánom meg talán soha, hogy képzőbe iratkoztam.”)

12. „Tanítókra mindig volt és szükség is lesz. Ha majd idők múltán másnak nevezik is őket, mégiscsak kell nevelő, aki a kis nebulókat megindítja a tudomány, a fejlődés útján. Pedagógust a komputert sohasem helyettesíthet.”

(„... tovább szeretnék tanulni... szeretném megtanítani a kis vajdasági gyerekeket a szép észrevételére és a szép alkotására... szívesen vállalnék állást bármely vajdasági faluban, talán még tanyán is... ha kevés számba is akadnak olyan tanítók, akik a szívükön viselik a falu sorsát. Ismerek egy tanító házaspárt a faluban. Fantasztikus dolgokat művelnek...”)

13. „A tanítót az utóbbi időben kevésbe becsülik, de azért jövője van, tanítóra mindig szükség lesz.”

(„... munkámban a közösségi és a hazaszeretetre való nevelés elvét tartom legfontosabbnak... A tanító igen fontos személy a vá-

rosban és a faluban is, mert egy fontos cél az írástudatlanság megszüntetése... legfontosabb hordozója korszerű gondolkodásnak és magatartásformának... neki kell... rászoktatni a gyerekeket a korszerű és gazdaságos gondolkodásra.”)

14. „Nem csalódtam az álmomban. Különösen most a praksza után, amikor belekóstoltunk a gyakorlatba, nagyon szép ez a pálya, ha valaki látja azt a 30—40 gyerekset megcsillogni az órán.”

(„Véleményem szerint a tanítót mindig megbecsülik, de valahogy az az érzésem, hogy a tekintélye csökken... Az iskola befejezése után állásba szeretnék lépni...”)

15. „Többet kellene törődni a pedagógusokkal.”

(„Legjobb véleményem van róluk... Állásba szeretnék állni... Még nem tudni. Ahol kapok... Mindég (!) tanító szerettem volna lenni.”)

16. „A tanító feladata nap mint nap növekszik, több gondot kellene fordítani a tanügyi munkásokra.”

(„Szeretnék elhelyezkedni... Mindenoldalúan (!) fejlett ember kialakítását tartom szem előtt... Mint értelmiségről a legjobb — a véleményem —, minkáját a legnagyobb felelősséggel kell végeznie. A gyermek személyiségének kialakítása nagymértékben függ a tanító munkájától.”)

17. „Pedagógiából itt a képzőben igen sokat tanultunk, többek között arról is, hogy milyen a tanítói sors a mai társadalomban. Véleményem erről az, hogy minden nagyon ideálisan van megállapítva, de hogy néz ki a valóságban, az már más lapra tartozik. A »tanítósors« mindig csak tanítósors marad; az is volt régen is, s a tanítói pálya perspektíváját sem látom világosan.” (?)

(„Azt is tanultuk pedagógiából, hogy mi mindennel kell rendelkeznie egy jó tanítónak, mit követel a szocialista társadalom egy tanítótól. Ez mind szép és jó, de nagyon absztrakt. Kétségkívül nagy szerepe van a tanítónak a társadalom életében, mert aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő embereket kell nevelnie... Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Édesapám dolgozik egyedül a családban. Van egy testvérem is, aki szintén középiskolába jár, s neki is elég sok kiadása van... Ösztöndíjam sajnos nincs, pedig az illetékes szervek megígérték, hogy kapni fogok valamilyen segílyt, de amikor a megvalósításra került a sor, kérvényt kérvény után utasítottak el... nem lépek állásba, hanem tovább folytatom tanulmányaimat. A pedagógiai főiskola szerb szakára szeretnék iratkozni... mert egyrészt megmaradt bennem a gyerekek iránti szeretet, másrészt pedig könnyebb elhelyezkedni... Kétségkívül nagy szerepe van a tanítónak a társadalom életében, mert aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő embereket kell nevelnie...”)

18. „Szép hivatás, csak nincs megbecsülésük, nincs tekintélyük.”

(„Ha kapok állást tanító... Ahol kapok...” Arra, milyen elveket tart fontosnak majd munkájában és mi a tanítóról mint értelmiségről a véleménye — nem válaszolt.)

19. „Kicsi a hivatali tekintélye! Több hangsúlyt kellene fektetni a pedagógusképzésre! Szigorúbb kritériumokat kellene szabni a pedagógusnak készülő nemzedék kiválogatásában, elvégre tanítani csak az tud, aki maga is tud!”

(„Azért választottam ezt a pályát, mert... Tovább tanulok... A tanító egyénisége egyedüli feltétel felnövekvő nemzedékünk fejlődésének. Ez az egyéniség legyen teljes értelmiség!...” (?))

20. „A tanítói pálya perspektívája felfelé ívelő. Mind kisebb pont az emberek szemében (!?), mindannak ellenére, hogy feladata növekszik.”

(„Ez az egyedüli foglalkozás, amely lelket is kíván az embertől... A középiskola elvégzése után tovább tanulok... A tanítóról mint értelmiségiről a véleményem a legjobb. Széles körű ismerettel rendelkezik. Munkája nagy felelősséggel jár, hiszen »élő anyaggal« dolgozik...”)

21. „Annak ellenére, hogy ezt a pályát választottam, a »tanító-sorsot« mostani körülmények között elég borúsnak és nem látom biztatónak. Először is azért, mert leginkább faluról jönnek a képzőbe, és azok, akik máshonnan kimaradnak. Az ilyenek, akik elmaradottabb körülmények között éltek, nem képesek felvenni a versenyt azokkal, akik eleve kulturáltabb környezetben éltek. Az ilyenek azután nagy nehezen elvégzik az iskolát és visszakerülnek a falujukba vagy másik faluba, és lassan visszaalakulnak, ellaposodnak a környezetükkel. Ez az egyik szempont, amiért borús a tanítói pálya. A másik az (amiből az előző következik), hogy kedvezőtlen körülmények között — ötéves középiskola után — kell dolgozni kevés pénzért. Sokan azt mondják, hogy a tanító munkája könnyű, ezért nem is érdemel többet. Ezzel én nem egyezem, mert igenis komoly és felelősségteljes. Ki tanítja meg a gyerekeket írni, olvasni, számolni és még sok ezer dologra, ha nem a tanító? Egy tanítónak szocialista eszmékkel kell áthatva lenni — tanítják az iskolában —, és ezt át kell adni a sok száz gyereknek, de hogyan legyen egy tanító őszintén szocialista, ha önmaga nincs megelégedve helyzetével? (Főleg, ha látja a többi iskolát végzett egyének fizetését.) Persze, amikor ezen háborodok fel, akkor nagyon egyoldalúan szemlélek. Egy tanítónak ott vannak a kis »nebulók« (ha van állása), akik huszonötöszer visszaadják azt a szeretetet, amit a tanító nyújt nekik. Örömmel szemlélheti a tanító tanítványainak szellemi gyarapodását, fejlődését, és boldog, megelégedett lehet. (Úgy látszik, sokan azt gondolják: Ez is pótolja a fizetést! — csak nem az anyagiakat!)

(„...nem hiszem, hogy kapok állást, esetleg valamelyik távoli szálláson, de ott nem szeretnék tanítani, mert akkor sokkal nehezebben tanulhatnék tovább, és attól félek, a tanyai élet magával ragadna, én pedig tanulni akarok. Szeretnék Szabadkán vagy Szabadkához közel eső faluban tanítani, vagy Novi Sadon... legtöbbször esetben a falu tisztelettel magával ragadja a tanítót is, mert leginkább az anyagi jutalom elmarad az esetleges társadalmi munkáért... A tanító nagyon sokban lehet a korszerű gondolkodás- és magatartásformák hordozója...”)

22. „A tanítót ma már nem becsülik meg, nincs nagy jövője.”
(„Már régóta tanító szerettem volna lenni... Szeretnék tovább tanulni... Ha állásba lépnék, akkor olyan helyen szeretnék dolgozni, ahol élénkebb az élet, nem pedig tanyán... A tanító szerepe csökken, a városban teljesen, de a falun is nagymértékben. Környezetüktől munkájuk alapján nem kapnak megbecsülést, nem sokba veszik őket... A korszerű gondolkodásban és magatartásban a vezető szerep a tanítóé, s ezt mindig maga előtt kell tartani... A folyóiratokat és szakirodalmat állandóan kísérni és ezek követelményeit betartani.”)

23. „Úgy látom, hogy a tanítónak nem nagy jövője van. Különösen itt Vajdaságban kevés a gyerek, és mind kevesebb lehetőség van arra, hogy az ember munkát kapjon.”

(„Nem tanulok tovább... A tanító... sokoldalú személyiség, akinek mindenről tudnia kell, mindenkinek tanácsot kell adnia, különösen falun, ahol kevés az értelmiség... ami a tanítókat illeti, az iskolai munkán kívül nem tevékenykednek... nemhogy nem tanítanának szindarabot, hanem el sem jönnek megnézni az előadást...”)

24. „Elég »szegényes«. Keveset lóródnak velem.”

(„Környezetem óhajára jöttem képzőbe... Állásba lépek... Ahol állást kapok... Csakis a legjobb — a véleményem —, hisz én is tanító leszek s szeretném, hogy mindenki ily véleménnyel legyen.”)

25. „A legszebbnek — látom —. Melyik még az a pálya, ahol a »dolgozó« élő anyagból formál a holnapnak embereket? Vidám gyermekkacaj, csillogó szempárok fogjak napról napra felvidítani életemet. A nehézségeket nem kell katasztrofálisnak nézni. Az mindenütt van, csak más-más ruhát ölt.”

(„Már — az elemiben — magam köré — csoportosítottam a gyengébb osztálytársaimat, nálunk kis »iskolát« csináltam... én voltam a tanító... Hatan élünk édesapám fizetéséből, és ő sem valami jól keres... négyen iskolába járunk... Ha csak egy mód lesz rá, állásba lépek, hogy legalább 5 évi iskoláztatás után én is fizetést vigyek haza... A tanító ne szorítkozzon csak az oktatás körére, minden érdekelje, mutassa is ki, jó szervező legyen!...”)

26. „Pedagógusra mindig szükség lesz. Még mindig nem becsülik eléggé a pedagógust.”

(„Kiskoromtól tanító akartam lenni... Még nem ismerem a tanítókat nagy általánosságban annyira, hogy véleményt mondhatnék róluk.” Arra nem válaszolt, milyen elveket tart majd munkájában a legfontosabbnak.)

27. „Pedagógiából már nagyon sokat hallottunk arról, milyen a tanítói sors. A tanítói pálya perspektíváját nem látom világosnak.”

(„Anyagi körülményeim nem valami fényesek... Ősztöndíjam sajnos nincs. Már kértünk, de nem kaptunk... Ha sikeresen befejezem a középiskolát, szeretnék állásba lépni... Egyelőre még nincs kilátás állásra... Már azt tudjuk pedagógiából, hogy milyen-

nek kell lenni a szocialista társadalom dolgozójának. A tanítónak ideálnak kell lenni a tanuló szemében mindenféle szempontból. A tanítónak aktívan, önállóan részt kell venni a társadalmi életben.”)

28. „Nincs tekintélyük.”

(„Tovább szeretnék tanulni... A tanítónak sokoldalúnak kell lenni, képzettnek...” Arra nem felelt, hogy milyen elvek szerint dolgozik majd.)

29. „Tanítónak lenni nagyon szép, nemes hivatás. Tanítónak a sorsa mindég (!) tanulni és tanítani. Szeretnék mindég (!) fiatal maradni, a gyerekekkel együtt gondolkodni, megérteni őket.”

(„Munkában fontosnak tartok minden elvet.” Válasz nélkül hagyta a tanító értelmiségi feladatai, szerepe után érdeklődő kérdést.)

30. „Azt hiszem, meg szeretném dönteni azt a mondást, hogy a tanítók sohasem gazdagodnak meg. Valóban a fizetésük aránylag alacsony, de a tanulók iránti szeretet ezt talán háttérbe szorítja. (?) Falun nagyon nehéz lesz a korrallal haladni, nem ellaposodni alacsony fizetés mellett.”

(„Már kicsi koromban elhatároztam és szüleim nem elleneztek, hogy képzőbe iratkozzak... Állásba szeretnék lépni és magánúton tovább tanulni... Hogy milyen elveket tartok majd legfontosabbnak még nem kristályosodott ki bennem. Majd a gyakorlatban kialakul. Most még azt tartom, hogy a korrallal lépést akarok tartani úgy az iskolában, mint a tanításon kívül is... Véleményem — a tanítóról — csak a legjobb lehet, hiszen ez az élethivatásom.”)

31. „Szépnek, de felelősnek — látom a tanítósorsot —. Szerintem több gondot kellene fordítani a pedagógusokra.”

(„Azért — választottam a képzőt —, mert szeretem a gyerekeket... Ha kapok állást, tanítok... Legjobb véleményem van róluk.”)

Így festenek a válaszadók tanító-vallomásai, önarcképei, amelyek kivétel nélkül önmagukért beszélnek, árulkodnak, de amelyek után mégis idekívánczik némi summázás. A tanítósorsot — láttuk — a romantikusan szépet mutató szemlélettől (a 14., a 25. vallomás) a kiégettség, a kiábrándultság sötét színeig (17., 22. 23.) egyaránt maguk elé képzeltek a végzős tanítójelöltek.

Abban kivétel nélkül egyetértettek, és hangsúlyozni is fontosnak tartották, hogy „tanítóra mindig szükség lesz”. Ez a fontossági tudat lényeges mozzanat a pályakezdők biztonságérzése, magabiztossága szempontjából. Ugyanakkor meglepő, hogy többen a gépi oktatás távoli perspektívájával szemben hangsúlyozzák a — nemcsak oktatni, hanem nevelni is képes — tanító fontosságát, helyettesíthetetlenségét. Mintha egy túlságosan távoli és fölöttebb bizonytalan jövővel szemben védenék szerepük, munkájuk jogosultságát. S éppen ezért minden ilyen jellegű aggodásuk, illetve bizonyítási szándékuk, számomra nem kismértékben érthetetlen, túlságosan is messze, előre tekintő, légből, tankönyvekből ka-

pottnak tetszik. Sokkal lényegesebb az a szemlélet, amely a portrék zömében szintén fellelhető, hogy a tanítónak magasabb szakképzettségre, nagyobb tudásra van szüksége, mint amit a képzőben, a középiskolában kapott. A korral való haladás szüksége magyarázhatja ezt a sokuk által hangoztatott követelményt. Néhányan említették, hogy elsősorban tudományos igazságokkal kívánják majd felruházni, ellátni leendő kis diákjaikat. A tudományos igazságok pedig állandó továbbképzés nélkül könnyen és gyorsan elavulnak.

Többen említették, hogy a választott pálya perspektíváját nem látják a legfényesebbnek, tudják, nehéz hivatás az övéké. S ennek nyilván kétfős magyarázatát kell keresni. Egyrészt a tanítói tekintély csökkenésében — ami szerintük az utóbbi időben növekvő tendenciájú, s mint ilyen, szélesebb körű társadalomszociológiai vizsgálat lenne szükséges az erővonalak forrásának és irányának felfedésére —, másrészt viszont — az ezzel összefüggő — hátrányosabb anyagi helyzetben kell a döntő okokat keresni. Nyilván az utóbbi megszüntetését célozzák, amikor a pedagógusok iránti nagyobb gond szükségét említik. Természetesen egyesek arról is szót ejtettek, hogy a tanítói munka megbecsülése, nagyobb tekintélye, nem kismértékben, maguktól a gyakorló pedagógusoktól is függ. S hogy a pályakezdők erről sem feledkeztek meg, jelzi, hogy ők az egyéni példát is fontosnak tartják, ténykedésükben nem szeretnék ezt mellőzni, hiszen a megsorbult tekintély helyreállításának nagyon is fontos módszeréről van szó. Külön kérdés, melyikükben milyen hosszú távra van hozzá lelkesedés, erő. De ez már — s ezzel visszaérkeztünk a közösség felelőségének kérdéséhez — nemcsak tőlük függ, nemcsak — noha elsősorban — rajtuk múlik. Persze, szintén idetartozó, szintén izgalmas kérdés, hogyan indulhat el valaki pályáján, gyakorolhatja választott élethivatását, ha nem látja világosan az előtte álló, nyíló út távlatát, s milyen eredményekre képes az ilyen. Továbbá: mikor, milyen gyorsan ég ki, fásul el a távlat nélkül induló? Vagy mivel nehezebben sebezhető, elfásulása, érdektelensége is később következik be? Olyan kérdések ezek, amelyek önkéntelenül tolnak eléink, s amelyekre ebben az esettanulmányban érthetően nem válaszolhatunk. Kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy közülük sokan a kultúra fáklyavivőinek, a helyi kulturális élet fellendítőinek szerepét is magukénak vallották, ezt a tanítói pálya szerves tartozékaként említették. Ezzel egyenértékűen fontosnak, biztatónak mondhatjuk azokat a véleményeket, amelyek legfontosabb szempontnak az aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő emberek nevelését tartják, amelyek a tanítót a korszerű gondolkodás és magatartásforma hordozójának tekintik. Ehhez tartozik a már dolgozó tanítókról kialakított véleményük, amely elsősorban szakmai, pedagógusi vonatkozású, főleg a módszertani különbségeket hangsúlyozzák, kiemelve az újonnan érkezők nagyobb és frissebb elméleti felkészültségét. De ennek a kritikus szemléletnek ellentétjeként ott található a veszélyes elégedettség is — jó a véleményem a tanítókról, mert én is az vagyok —, amely az egyénekre és közösségükre is könnyen súlyos következményekkel járhat, méghozzá nagyon rövid idő alatt.

Nem nehéz nem észrevenni, hogy a válaszokból összeszerkesztett valómásszerű gyorsportrék mindegyike ellentmondásos, tartalmaz egymással ellentétes véleményeket, elképzeléseket. S ez természetes is, sem csodálkozni, sem felháborodni nem kell ezen. Ha a kelletnél talán jobban ki-

emeltem az ellentéteket, ezzel gondolkodásuk különböző irányaira, a több oldalról érkező valóságingerekre, a sok felé futó képzeletcsapásokra kívántam felhívni a figyelmet.

AZ ELVEKRŐL — NEM A LEGSZERENCSESEBB KÉRDÉS ALAPJÁN

A kérdőív soron következő kérdése, amelynek a tanítósors és a tanító értelmiségi szerepéről, feladatairól alkotott vélemények, szemléletek között kellett volna átmenetet képeznie, hidat vernie — úgy látszik —, nem a legszerencsebb formában, megfogalmazásban került az anketá-lanyok elé. Tízen válasz nélkül is hagyták a kérdést, amely így hangzott: ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában legfontosabbnak, az oktatásban és az oktatáson kívül? Szándékom, ami valóban nem válik egészen világossá a kérdésből, az volt, hogy az oktatásban követendőnek tartott elvek mellett tanítói ténykedésük iskolán kívüli, pusztán emberi, értelmiségi szemléletükről is nyilatkozzanak, arról a magatartásformáról, amely munkájukban és az emberekkel való kapcsolatukban szerintük szükséges, sőt elkerülhetetlen. Mondhatnám így is: bevezetőnek szántam a tanítók értelmiségi mivolta iránt érdeklődő kérdés elé.

Annak ellenére, hogy a válaszok a kérdés viszonylagos sutasága ellenére nem tekinthetők teljes értékűeknek, a felsorolás erejéig azonban nem érdektelen ide írni a válaszokban fellelhető, vallott elveiket. Tisztán oktatási jellegűek: a rendszeresség, a gyerekekhez való egyforma, igazságos viszonyulás, a tudományos alapokon nyugvó ismeretek nyújtása — ezt említették legtöbbször —, a gyerekek problémáinak megértése, az egyéni bánásmód, az alaposság elve. A szűken vett oktatás körén túllépő elvek: kitartás, következetesség, humanizmus, nyíltság, őszinteség, kapcsolat a szülőkkel, a gyerekek szociális helyzetének a megismerése, a község kulturális életében való részvétel, az önálló, aktív munka — s az erre való szoktatás —, az önművelés szüksége, a becsületes munka, a pozitív, szocialista személyiség példája és kialakítása, az önálló, jó polgárok és a termelő, öngazgató munkások nevelése, a községi élet elve, a szocialista hazaszeretetre nevelés, a magabiztosság, tudatosság, nyugodtság azok, amelyek legalább egyszer előfordulnak a kérdésre adott válaszaikban.

De ezzel el is jutottunk az utolsó kérdésre adott feleletek ismertetéséhez, bemutatásához.

TANÍTÓ MINT ÉRTELMISÉGI

Még a bevezetőben jeleztem, hogy lényegében minden kérdés és még inkább minden válasz ezt célozta, erre a problémakörre vonatkozatható. Következésképp: a válaszadók értelmiségi sajátosságai, koordinátái az eddigiek folyamán is elének rajzolódtak, nyilvánvalókká válhattak. Hogy ezúttal elkerüljem az ismétléssel járó unalmat, elsősorban az általuk felhozott pozitív vagy negatív értelmiségi példákat írom át az anketálapokról:

a) „... Láttam már több helységben — nem akarok nevet írni — olyan,

magát értelmiséginek valló tanítókat, akik letanították az osztályban a tanítási órákat, hazamentek, ügyet sem vetettek környezetükre. Az ilyen tanítók nem lehetnek, és nem is a gondolkodás- és a magatartásformálás hordozói, terjesztői. A társadalmi környezetben is ki kell venniök részüket, (?) tehát egész emberi mivoltukat adják át a hivatásuknak. Ne sajnálják idejüket az előadásoktól, gyűlésektől, összejövetelektől, szervezzék a fiatalok és a diákok munkáját, mert csak így tesznek eleget kötelességüknek.”

b) „Nehéz véleményt mondani a tanítókról, mert úgy érzem, hogy ezzel már kicsit önmagamról is véleményt mondok. A tanító még ma is vezető szerepet játszik a falu és a város kulturális életében. Vannak pedagógusok, akik nem törődnek ezzel, de ha kevés számban is, akadnak olyan tanítók, akik a szívéükön viselik a falu sorsát. Ismerek egy tanító házaspárt a falumban, fantasztikus dolgokat művelnek. Doroszló kiháló falu. Az ifjúság menekül ebből a faluból. Kevesen maradnak itt. Nekik mégis sikerült szindarabot betanítani. Majd amikor látták, hogy így tovább nem megy, az idősebb embereket kezdték megmozgatni. Népdal-estet rendeztek az egész falu bevonásával. Így kell ezt csinálni.”

c) „A tanító szerintem sokoldalú személyiség, akinek mindenről tudnia kell, mindenkinek tanácsot kell adnia, különösen falun, ahol kevés az értelmiség. Mindenesetre a falusi ember élete is változik. Nálunk például minden harmadik-negyedik házban van televízió, rádió meg minden házban, az emberek újságot olvasnak. Amikor egy újságíró—olvasó találkozáson vettem részt meglepődve hallgattam, hogy az egyszerű földműves emberek milyen vitaképesek. Ami tanítóinkat illeti, ők az iskolai munkán kívül nem tevékenykednek. Egyszerű emberek, akik fiatalkorukban sokat szerepeltek, azok tanítanak be szindarabokat az ifjúság körében, s a munkájuk és a darab nem lebecsülendő. Sajnos, a mi tanítóink nem-hogy szindarabot nem tanítanak, hanem el sem jönnek megnézni az előadást. A faluból mindenki ott van, csak a tanító nincs. Egy másik példa: az ifjúság magyarnóia- és táncdal versenyt rendezett. Az egyik fiatal tanítónőt zsűritagnak hívták meg, de nem jelent meg a nagy gonddal előkészített versenyen...”

Három rövid vélemény, megfigyelt példa a tanítók iskolán kívüli tevékenységéről, illetve félreállításáról. Lehet, sőt valószínű, hogy nem a legjobb, nem is a legjellegzetesebb példák ezek. Arra mindenesetre jók, hogy felhívják a figyelmet: a tanítójelöltek tudták, hogy a tanító értelmiségi életmódjához szorosan hozzátartozik az iskolán kívüli aktív és hathatós tevékenység is. Annak ellenére, hogy a tanító elsődleges és mindenképpen legfontosabb tevékenységi területe az iskolában van, nem zárkozhat be intézete, osztálya falai közé.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy egyetlen ankétlapon sem találkoztam a tanító értelmiségi mivoltát meghatározó teljes válasszal, amely ne szorulna kiegészítésre, bővítésre. De ugyanakkor tény, hogy a begyűjtött anyag egészében, mozaikokként összeáll egy értelmiségi ideál, elképzelés, amely egy életforma, életszükséglet többé-kevésbé elfogadható volumenjét jelentheti. (Kár, hogy a válaszok nyelvi megformálása sokszor — leendő tanítók esetében — megengedhetetlenül kezdetleges, hevenyé-

szett, sőt olykor magyartalan is.) Csak címszavakban jelezve az elképzelt értelmiségi lét komponenseit, láthatjuk, mit tartanak a tanítók értelmiségi szerepe, magatartása meghatározóinak: „fáklyavivő”, „főlényes ismeretek”, „tudás”, „szakmai felkészültség” — ezt nagyon sokan említették, szinte kivétel nélkül aláhúzva a fiatal tanítónemzedékek széles körű, friss elméleti, módszertani tudását, amelyet egyrészt szembehelyeznek az idősebbek nagyobb gyakorlati tapasztalatával, másrészt a minél sikeresebb munka érdekében fontosnak és követendőnek tudják a kettő egyesítését, az együttműködést idősek és fiatalok között — „személyiségformálás”, „részvétel a művelődési életben” — ennek szervezése, irányítása — „az önművelés fontossága” stb., stb. Tehát mind a szellemi értékek követítését, mind pedig „fogyasztását” hangsúlyozzák a maguk módján, terminusaival. Ami fölöttébb biztató, talán azt a két válaszadót is beleértve, akik megjegyezték, hogy mivel nem ismerik annyira a tanítókat és konkrét tevékenységüket, hogy véleményt formálhatnának értelmiségi szerepükről, mivoltukról, s ezért nem felelhetnek a feltett kérdésre, lényegében mindannyiuknál felismerhetjük az intenzív, szerteágazó értelmiségi feladatkör és életforma igényének szükségét.

Hogy milyen formában sikerült — és egyáltalán sikerült-e — ezt a gyakorlatban megvalósítaniuk, többek között arra is — legalább részleges — feleletet kaphatunk az alább következő interjúkból, riportokból. Azért csak „többek között”, mert ezekben az értelmiségi lét — jóllehet közvetve állandóan erről van szó — nem kizárólagos, egyetlen vizsgálódási aspektusként, területként, hanem csak egyik összetevőként van jelen.

TALÁLKOZÁSOK ÉS LEVELEK — VALLOMÁSOK ÉS HALLGATÁSOK

Hét válaszadóval találkoztam a diplomálásukat követő egy-másfél évben, nyolcuknak pedig levelet írtam. Az előbbieket közül öten tanítanak (vagy tanítottak), s ezeket munkahelyükön kerestem fel, ketten egyetemi hallgatók, velük az egyetemen találkoztam, akiknek levelet írtam s így kértem őket vallomásra, azokkal a magam elfoglaltsága miatt csak levél-interjút tervezhettem.

Az alább következő beszélgetések csupán az egyedi esetek bemutatásának igényével készültek, fogadjuk így őket.

ELSŐ TALÁLKOZÁS

Tisza-parti nagyközség, Bácskában. Először az iskolába megyek. A titkár tört magyarsággal közli, hogy akit keresek, a fiatal tanítónő, valószínűleg (nem tudja biztosan) éppen otthon van, mert délutános. Útbagazít. Csak az utcát tudja, a házszámot nem, de azt majd megmondják, akikkel útközben találkozni fogok. Harmadszori tudakozódás után rátalálok a házra. Szerencsém van, még otthon találom. Szívesen vállalja a riportalany — mozdulataiból, szavaiból látom — bizonytalan szerepét. Csak addig várjak, amíg befőzi az ebédet. Eddig gyerekek voltak nála, különfoglalkozáson, nem volt ideje főzni. A férje kettőig dolgozik a közeli városban, csak este találkoznak, amikor ő az iskolából hazajön, de

a férj megszokta, hogy meleg, főtt étel várja. „Így is van rendjén” — mondja, majd hozzáteszi, hogy az előző évben, amikor még egyedül élt, nem sokat törődött a főzéssel. Most minden másképp van, nemcsak a nevét változtatta meg — talán ezért találtam rá kissé nehezebben, a lánynevét, amin én kerestem, ezen a részen, néhány hónapja laknak itt, még nem ismerik —, hanem a szokásait, az élettempóját is. „De ez is így van rendjén” — zárja a beszélgetés első, rövidebb részét.

Magamra maradok. Míg felkészülök az interjúra, magamban gyors-felvételt készítek a szobáról. Új, modern bútor, a sarokban televízió, a másikban olajkályha, az asztalon tranzistoros rádió, a falon, a szekrény tetején könyvek, két fénykép az üveg mögött, az egyik heverőn füzetek, osztálynapló. Új, színében a szobához illő szőnyeg. Az ifjú házaspár jellegzetes szobája, megvalósított és jelzett berendezkedési elképzelésekkel. S az élet félreismerhetetlen jeleivel. Még egyszer átfutom a kérdőívre adott válaszait. A tanítói pályát a gyerekek iránti szeretetből választotta, szülőfalva ösztöndijasa volt, végzés után oda szeretett volna visszakérülni, kívánta a családi légkört, és szüleit akarta támogatni. (A tanító-sors közcím alá sorolt vallomások közül az egyes számú, az idézett értelmiségi példák közül viszont az a-val jelölt az övé!)

Elkészült az ebéd, s vele a vendégnek kijáró kávé is. Leül. Eléteszem a több mint egy évvel ezelőtt kitöltött ankétlapját. Átfutja. Belemélyedni, eltűnődni egy-egy feleletén nincs ideje, kérdezek:

— Hogy került ide, ebbe a faluba?

— Kérvény útján, jelentkeztem a pályázatra. Otthonról kaptam ugyan ösztöndíjat, de állást már nem. Böngészni kezdtem a pályázatokat és írtam a kérvényeket.

— Hány kérvényt írt?

— Összesen tizenháromat.

— Hová?

— Várjon csak... Utrine, Oroszlámos... nem is emlékszem, hová mindenhová.

— Hogyhogy épp itt sikerült álláshoz jutnia?

— Nem tudom. Csak arra emlékszem, hogy először innen is elutasító választ kaptam. Majd újabb távirat jött, amelyben értesítettek, ha még nem helyezkedtem el, jöjjenek, felvesznek. Nagyon örültem, azonnal jöttem.

— Mennyi a fizetése?

— Körülbelül 1300 dinár. Az alap 1270, erre jön még valami, nem sok.

— Mire futja ebből, mit vett eddig?

— Nem sokra. Amíg magam voltam, sokat fizettem a lakásért. A többi ebédre, könyvekre költöttem. Szüleimnek is küldtem. Meg mindig kellett valami, elsősorban ruha.

— Most, hogy férjhezment könnyebb?

— Igen. Igaz a lakásért most is 250 dinárt fizetünk, bútorkölcsönünk is van.

— Elégedett, mármint anyagi helyzetével, lehetőségeivel?

— Igen.

— Elmenne innét, ha erre alkalom kínálkozna?

— Nem. Csak azt szeretném, ha bekerülnék a központi iskolába, jelenleg a falu szélén levő iskolában dolgozok. Eltáradok, míg kiérek. Érzem, a munka sem megy úgy, ahogy szeretném. Fárasztó naponta kilo-

métereket gyalogolni. Nagy itt még a sár. Mindig tömött táskával megyek, füzeteket, könyveket cipelek. Ez a strapa esik nehezemre.

— Hogyan fogadták a tantestületben?

— Barátságosan. Még most is megvan a barátság, összetartás. Jó kollektívába kerültem.

— Emlékszik még képzőskori elképzeléseire, mi a különbség köztük és a valóság között?

— Akkor mindent ideálisabbnak láttam, mint ahogy a valóságban van.

— Például?

— Azt hittem, leadom az anyagot és kész, a gyerekek mindent tudnak, értnek. Nincs így. Tízszor kell elmagyarázni a legegyszerűbb dolgokat is. S mi a tanító jutalma ezért? Elég, ha annyit mondok, hogy a szülők még azt sem ellenőrzik, megcsinálták-e a gyerekek a házi feladatot.

— Nem ezt várta?

— Nem.

— Még egyszer megkérdezem, most már más vonatkozásban: elégedett-e?

— Igen. Dolgozom. Haragosom nincs. Már most tagja vagyok az iskola-tanácsnak is. Azt vallom, minden mellékes, csak dolgozni kell. Nehéz, de szeretem a munkámat. A fizetés sem számít. Talán meg sem lehetne mindent fizetni. Például a sok füzetjavítást vagy a pótórákat a gyengébbeknek. Mielőtt jött, akkor ment el néhány gyerek, különfoglalkozásra hívtam be őket.

— Mit hiányol leginkább?

— Elsősorban, amit már említettem, a szülők érdeklődését. Úgy tanultuk, hogy a szülők összefognak a tanítóval. Itt szidják a tanítót, részegesek. Majdnem minden gyerek apja részeges. Mindkét szülő napszám-ban dolgozik, hajnaltól estig. Nincs is idejük foglalkozni a gyerekekkel. Ahol az anya nem dolgozik, egész nap az utcán van, trécsel. Huszonkilenc gyerekem van, ebből tízzel semmi bajom sincs. Annál több van a többivel. Az is előfordul, hogy egy-egy gyerek részegen jön iskolába. Mit tehetek? Küldöm haza.

— Nem lenne jobb máshová menni?

— Maradnom kell. A férjem is kötve van.

— Mennyi idejét köti le az iskola?

— Pontosan nem tudnám megmondani. A tanítás és a készülés mintegy napi hat órát tesz ki. A többit nem lehet percre mérni.

— Hogyan látja most a tanítósorsot?

— Szeretem a hivatásom, de néha nagyon elkeseredek. Ilyenkor úgy érzem, inkább szakmám lenne. Lennék mondjuk varrónő, nem tenném tönkre az idegeimet. Említettem már az otthoni körülményeket, ezzel magyarázható, hogy gyengék a gyerekek. A tanterv is bő, sokat kell követelni, nem bírják az iramot.

— Véleménye szerint, ne csak a saját példáját nézze, nagy általánosságban mit jelent itt, ebben a faluban tanítónak lenni?

— Lényegében megbecsülik a tanítókat. Köszönnek. Ez is számít. Otthon, nálunk, kisebb falu, de kevésbé becsülik a tanítót. Itt pedig velem is megesett már, eljöttek tanácsért is, nem a gyerek ügyében. Idős néni jönnek, mit gondolok erről, arról. Másképp néznek a tanítóra, mint otthon. Arra is, aki nem idevalósi. Lényegében jó környezet. Csak — ebben az évben — nekem jutott az a nehéz, áldatlan fertály.

- Hogyan fogadta a falu?
- Jól. Azaz tavaly jobban, mint az idén. Magam sem tudom, miért. Talán tavaly még minden csekélységre felfigyeltem, jólesett. Most már észre sem veszem, minden természetes, megszokott.
- Kik a barátai, milyen érdeklődésűek?
- Elsősorban kolléganők, azok állnak legközelebb hozzám.
- Ha együtt vannak, miről beszélgetnek?
- Mindenről. Legtöbbet, noha már sokszor megfogadtuk, hogy egyetlen szót sem szólnunk róla, mégis az iskoláról. Meg a tévéről, itthoni dolgainkról.
- Hová járnak, hogy szórakoznak?
- Néha moziba megyünk. Ez a néha inkább nagy ritkán. Minek? Drága is, meg a tévén is vannak jó filmek. Inkább olvasok. Vagy kimegyünk a vendéglőbe, no nem sokszor, havonta kétszer-háromszor. Inkább egymáshoz járunk. Jobb, meghittebb.
- Mit olvasott utoljára?
- Az *Aranyecetet* — Munkácsi életéről — és *A nap szerelmese* című könyvet.
- Mennyit olvas?
- Pontosan nem tudnám megmondani. De elég sokat. A férjem dolgozik, ha egyedül vagyok, olvasok. De néha még éjszaka is, ha jó könyvre találok.
- Hogyan szórakoznak a többiek, a falusi értelmiség?
- Csak a tanítókat ismerem. Nyilván mindenki a saját munkatársai közül, köréből választ barátokat. Azt tudom, hogy moziba nem mennek. Színházi előadás meg nincs. Az előző évben egyszer volt itt a Szabadkai Népszínház, a Mesterdetektívvél. Vannak amatőrök, de az értelmiség nem jár az előadásaikra. Én is régen voltam. Hallom, nem is igen dolgoznak.
- Szórakozás szempontjából megbánta-e, hogy idejött?
- Inkább azt mondanám, hiányzik a színház, egyedül ezt sajnálom. De annyi a munka, hogy alig gondolunk szórakozásra. Iskolatanácsi ülések, pionírorák.
- Mit csinálnak a pionírorákon?
- Játszunk, kézimunkázunk. A pionírorákat lényegében az idősebb tanulók vezetik, a tanítók csak felügyelnek.
- Azt írta, magánúton tovább akar tanulni. Még mindig gondol erre?
- Beíratkoztam a főiskolára, vegytan szakra.
- Milyen újságokat olvas?
- *Magyar Szót*, *Képes Ifjúságot* és *A tanítót* járatom.
- Ha egyetlen kívánsága lehetne, mi jutna most hirtelen eszébe?
- Csizmapótlékot kérnék. Havonta egy pár csizmát eszik meg a sár és a hólé.

MÁSODIK TALÁLKOZÁS

Észak-bácskai körutam első állomása. Kis falu, nem messze a másodrendű műúttól, új iskolával. Itt keresem először a riportalanyomat (a kettes számú „portré” az övé!). Nincs ott. A lakására igazítanak, „nincs messze, mindössze néhány perc az iskolától” — szól utánam a titkárnő,

az iroda ablakából még megmutatja, merre menjek. Megköszönöm, nem is gondolom, hogy még vissza kell jönnöm az iskolába, s éppen hozzá. Később tudom csak meg, ő is nemzedéktársa ankét- és riportalanyaimnak.

Rövid utcácska, vastag sárral a kocsiuton, nagyjából használható gyalogjárdával, apró, vaksi ablakú házakkal két oldalról. Bezörgetek az egyik kapun. Belülről csak nagy sokára érkezik felelet, közben a szomszédok közül néhányan már körülfigták. Megmondom, kit keresek. „Jaa” — mondják elnyújtva. Nem értem, mit akarnak ezzel kifejezni, csodálkozásokat-e, vagy másmilyen reakciójukat. Előkerül a fiatal tanítónő, a szomszédban volt a kolléganőjénél. Beinvitál. Albérleti szoba. Az albérelő minden jogával és kiszolgáltatottságával, megkötöttségeivel. Használhatja a szobát, alhat, ehét, olvashat, tartózkodhat benne, kályhát is állíthatott be, de lényegében mindent érintetlenül kell hagynia, semmit sem szabad elmozdítania, kitennie. Ezt bizonyítják a vásári képek s a megsárgult fényképek a falakon.

Míg leülök, megemlítem az utcai reagálást.

— Nem meglepő, ritkán jön ide valaki, csak egy-két kolléganőm — hangzik a válasz, amely után elejét veszi a kérdések és feleletek sora:

— Hogy került ide?

— Pályázat útján.

— Hány jelentkező közül választották ki?

— Úgy hallottam, 14—15 pályázó volt. Rám azért esett a választás, mert kitűnővel diplomáltam.

— Hová pályázott még?

— Néhány helyre, többek között a szabadkai levéltárba is. Megvallom, nagyon drukoltam, hogy oda ne vegyenek fel.

— Miért?

— Tanítani akartam. Ezért örültem meg olyan nagyon, amikor ide felvettek

— Hányadik osztályt vezet?

— Elsővel kezdtem, az idén is elsőt kaptam. Sajnos, csak szerződéses viszonyban vagyok, a szerződés megújítása attól függ, lesz-e elég első. A munka különben nem nehéz, nagy kedvvel vezgem.

— Mennyi a fizetése?

— 870 dinár az alapfizetésem, a járulékkal együtt 1100 dinár jön ki havonta.

— Mire futja ebből?

— Nem sokra, de lényegében elég. Ebből fizetem a lakást, a villanyt, egyedül főzök. Félretenni már nem jut.

— Mit sikerült eddig vennie tanítói fizetéséből?

— Nem sokat, az olajkályhán kívül alig valamit, néhány ruhát, cipőt.

— Elégedett?

— Igen, persze jó volna többet kapni, de... ez van, ezt kell szeretni.

— Elmenne-e máshová, ha lehetne?

— Nem. Összebarátkoztam a kollégákkal, jó munkaközösségbe kerültem.

— Épp azt akartam kérdezni, hogyan fogadták a tantestületben, de már felelt is a kérdésemre. Az érdekelne: van-e különbség a diákkori elképzelések és a valóság között?

— A képzőben úgy tanultuk, hogy mindenkünk meglesz, lesz elegendő

szemléltető eszközünk, a gyerekekkel is megtanultunk bánni. Most mégis adódnak olyan helyzetek, hogy tanácsstalanná válik az ember. Ilyenkor az idősebb kollégák véleményét kérem ki, szívesen segítenek, úgy látom, tetszik is nekik, hogy hozzájuk fordulok.

— Nem csalódott a választott pályában?

— Nem, ellenkezőleg mind jobban és jobban szeretem. Csak azzal nehézzé megbékélni, hogy mindig egyetlen évre van biztos munkám, állásom. Azt mondják, ezt nem kell tragikusan felfogni, van, aki már tíz éve minden tanév elején újabb szerződést köt. Lényegében elégedett vagyok, súlyosabb problémák nincsenek.

— Mennyi idejét köti le az iskola?

— Napi hat-hét órát, ebből három-négy óra a tanításra, a többi a készülésre megy el. Persze legtöbbször lényegesen többet dolgoznak, nemcsak az iskolában, otthon is. Érthető, ha kevesebb idejük marad igényeikre.

— Annak idején úgy tervezte, hogy magánúton egyetemi oklevelet szerez. Még mindig gondol erre?

— Igen, csak elmulasztottam, hogy beiratkozzak. Azt azonban elhatároztam, hogy magyar nyelvet és irodalmat tanulok majd. A következő tanévben feltétlenül be is iratkozok.

— Hogyan látja most, itt a tanítósorsot, megbecsülik-e a tanítót?

— Ebben a faluban megbecsülik a tanítókat, nem úgy, mint az én szülőfalumban, ahol már ez kevésbé mondható el. Itt jönnek tanácsot kérni, a gyerekekkel kapcsolatban is, másért is. Tisztelik ezt a hivatást, köszönnek, fiatalok, idősek egyaránt. Ritka eset, ha szembe száll valaki, például szülő, a tanítóval.

— Volt-e valamilyen emlékezetes kellemes vagy kellemetlen élménye munkája során?

— Kellemetlen nem volt. Kellemes igen. Amikor megtudták, hogy elmegyek innen, második évben már nem tanítom az osztályomat, közösen ajándékot vásároltak, megköszönték, hogy foglalkoztam a gyerekekkel, még meg is sirattak.

— Kik a legjobb barátai, s ha együtt vannak, miről beszélgetnek?

— A kollégáim, kolléganőim. Érdeklődési körük azonos. Leginkább a falu problémáit tárgyaljuk meg, a helyi közösség gyűléseit, de beszélünk divatról, politikáról. A fiatalabbakkal személyes dolgainkat, az idősebbekkel a gyermeknevelés kérdéseit tárgyaljuk meg. Néha beszélgetünk a tévé műsoráról, olvasmányainkról.

— Hová járnak szórakozni?

— Sehová. A moziban csak rossz cowboy-filmeket vetítenek, ezek nem érdekelnek. A faluban kulturális élet szinte nincs is. Az állomás elég messze van, utazni nincs kedvem, fárasztó is. Van ugyan két kocsmá, de oda nem járunk.

— Elégedett ezekkel a lehetőségekkel?

— Nem, de tudom, hogy más megoldás nincs, bele kell nyugodni. Ez van, ezt kell szeretni.

— Elmenne-e máshová, ahol gazdagabbak a lehetőségek?

— Tudjuk, hogy városban lehetetlen elhelyezkedni, nem is gondolunk arra, hogy innen elmenjünk. Örülünk annak, hogy dolgozunk. Ezzel magyarázható, hogy nem túl nagy a cserélődés a tantestületben, nemigen vándorolnak a tanítók.

— Feltételezem, hogy leginkább olvasás a szórakozása. Hol szerzi be olvasmányait?

— A kollégáktól, ha hozzájutok, magam is vásárolok könyvet, a faluban nincs könyvtár, de van az iskolában, onnan is kölcsönzök könyveket.

— Arra kérném, mondja el, mi van tulajdonképpen ebben a, ha jól tudom, mintegy 3000 lelket számláló faluban.

— A környező tanyavilággal együtt van itt 3000 lakos. Van mozi, két kocsmá, amatőr színjátszó csoport, tudtommal csak egyszer volt előadásuk, egy Nušić-vígjátékot játszottak. az iskolában harmonikazenekar, színjátszó csoport, bábcsoport van. Ez van. Néha jön ide egy-két napra egy-egy vándorcirkusz.

— Véleménye szerint tehetne valamit a falu vezetősége, hogy javítson, gazdagítson a szórakozási lehetőségeken?

— Mindenképpen. Kellene könyvtár, kultúrház, fel kellene éleszteni a színjátszók tevékenységét. Tény az is, hogy segítik az iskolát, újrési csomagokkal, fenyővel, adnak traktort is kölcsön, ha kell.

— Személy szerint milyen szerepe van a falu kulturális életében?

— Semmilyen. A többiek sem igen törődnek ezzel, meg nincs is alkalom, hogy segítsünk. Az ifjúságnak például nincs egy terme, helyisége sem, ahol összejöhetne.

— Még egyszer megkérdezem: elmenne-e innen?

— Nem. Céлом ugyan az egyetem, de továbbra is a tanítói pályán szeretnék maradni.

— Végezetül: mit hiányol leginkább?

— Van új iskolánk, most több, korszerűbb szemléltető eszközre is szükség lenne.

HARMADIK TALÁLKOZÁS

— Azok közé tartozik, akik bárhol vállaltak volna tanítói állást, csak otthon nem, ahogy írta, „Bácska bármelyik kis községében, falujában szívesen tanítanék, kivéve szülőfalumat”, s megis ide került. Megbánta-e?

— Nem. Lényegében nem.

— Hogy került ide?

— Pályázat útján. Nem akartam dolgozni, tanulni szerettem volna, a történelem érdekelt, lebeszéltek arra hivatkozva, hogy négy év múlva, ha diplomálok, még nehezebb lesz pedagógusként elhelyezkedni. Belátam, hogy igazuk van, s megpályáztam ezt a helyet.

— Hogy fogadták?

— A kollégák jól, ismertek, tanítottak még annak idején.

— És a falu?

— Lényegében jól. Eleinte, mert nem a tanítót látták bennem, hanem azt a gyereket, aki innen ment el, nehéz volt, tudtam ezt, és ezért zavart is. Persze minden idő kérdése, megszoktak most már tanítónak is, mint ahogy megszokták a módszeremet is, amelytől eleinte szintén idegenkedtek a szülők. Én is beláttam, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában. A gyerekek nagyon aranyosak voltak, és ez a legfontosabb, mindennél döntőbb.

— Milyen ebben a faluban a tanító tisztelete?

— Nem olyan, mint régen volt, de általában becsülik a tanítókat. Ele-

inté idegenkednek tőle, majd idővel mindinkább megbecsülik, ezt ki kell várnia.

— Mennyi a fizetése?

— 1200 dinár.

— Mire költi, mire elég ez?

— Itthon vagyok, nincsenek különleges kiadásaim, magamra költhetem a pénzemet.

— Naponta hány órát fordít munkájára?

— Öt-hat órát. Naponta ebből három órát tanítok, a többi készülésre megy. Ideszámítom még azt a napi húsz percet is, amit a szerbhorvát nyelv elsajátítására fordítunk.

— Van sok különbség a diákkori álmok és a valóság között?

— Van.

— Volt-e emlékezetesebb kellemes vagy kellemetlen élménye, amióta dolgozik?

— Kellemetlen élményre nem emlékszem, kellemesre igen. A gyerekekhez fűződik. Nagyon szeretem őket. Amikor év végén szóba került, hogy elmegyek, megköszönték, hogy tanítottam őket, s kértek, maradjak. Nagyon ragaszkodnak hozzám. Ez jólesett.

— Mivel tölti felesleges idejét?

— Tanulok. Történelem szakra iratkoztam, de át szeretnék menni magyarra. Emellett az ifjúsági könyvtárat vezetem, 450 könyvünk van, elég szorgalmasan olvasnak a gyerekek.

— Milyen a falu kulturális élete?

— Gyenge. Mozi sincs, igaz, hogy sok tévékészülék van. Az emberek inkább a képernyő előtt ülnek, ezért kellett a mozit is bezárni. Évente 8–10 működvelő előadás van a faluban, a helyi és környékbeli amatőr együttesek rendezik őket kölcsönös vendégjátékkal.

— Van részük a helyi pedagógusoknak az itteni művelődési élet szervezésében?

— Van. Én még nem zárkoztam fel, csak a könyvtárat vezetem. Másra nemigen vállalkoznék, nem hallgatnának rám a fiatalok, egykorúak vagyunk.

— Maga hol szórakozik?

— Leginkább, vasárnaponként a két szomszédos város egyikébe megyek szórakozni. Színházba, zenés helyre, táncolni. Van kocsim, s így nem probléma az utazás. Hét közben tévét nézek.

— Nem bánta meg, hogy idejött dolgozni?

— Nem, de nincs szándékomban örökre itt maradni.

— Mekkora falu ez?

— Egészen kicsi, nincs több 1500 lakosnál.

NEGYEDIK TALÁLKOZÁS

— Nagyon szeretem a gyerekeket. Jelenleg nem tanítóként dolgozok, s most, hogy látom, milyen a másik munka, még inkább becsülöm, szeretem a hivatásomat. Nemcsak szeretek, hanem tudok is bánni a gyerekekkel, legalábbis úgy érzem, meg van türelmem velük dolgozni, bajlódni... Elárulhatom, sok minden nehezebb, mint ahogy elképzeltem. Nincsenek meg azok a feltételek, amelyekről az iskolában beszéltek ne-

künk, de ha lelkiismeretesen készülünk, olvassuk az óra anyagához szükséges irodalmat, rajzokat készítünk, minden könnyebbé, zökkenőmentesebbé válik. Nálam sem ment minden simán, nem kell azt hinni, nekem is voltak problémás gyerekeim, akikkel schogy sem tudtam bánni, mit tehettem, megkerestem a szülőket, és velük beszéltem meg a problémákat, az ő segítségüket kertem. Most látom, mennyire más gyecrekkel dolgozni, velük nem egyhangú a nap. Azt ígérték az iskolában, hogy ha jövőre lesz elég gyerek, ismét taníthatok, azért is vállaltam el ideiglenesen a titkárnői állást, meg különben sem válogathat az ember, örülök, hogy dolgozhatok.

— Most logikus lenne megkérdezni: ha alkalom kínálkozna, elmenne-e máshová dolgozni, de előbb talán mégis azt mondja el, hogyan került ide.

— Jelentkeztem a pályázatra, elutasítottak, majd egészen váratlanul sürgönyt kaptam, ha utólag elfogadom a helyet, azonnal jelentkezsek. Igyekeztem, noha az első pillanatban azt sem tudtam pontosan, hol van ez a falu, merre kell menni. Így jöttem ide. Elmennék-e? Tanítónak, állandóra, igen. Újból szerződéses állásba azonban nem. Főleg az én vidékemre, Bánát déli részébe szeretnék menni, de erre nincs remény. Pedig legszívesebben oda mennék.

— Mennyi a fizetése?

— Tanítóként 1050, majd 1140 dinár volt, most ismét 1050 dinárt kapok. Ha figyelembe veszem, hogy majdnem állás nélkül maradtam, akkor elég, különben csak arra futja, hogy megéljek, megtakarítani nemigen tudok. Felöltözököttem, vettem egy olajkályhát, erre nagyon szükségem volt. Igaz, másra is szükségem lenne, de mivel szerződéses viszonyban vagyok, nem nagyon adnak hitelt. Elégedetlen azonban nem vagyok, csak lehetne több fizetésem is, lenne helye.

— Mennyi idejét kötötte le az iskolai munka?

— Pontosan nem tudom, de sokat dolgoztam, még vasárnap is, ekkor látogattam a szülőket. Ezekről a látogatásokról nagyon tartottam. Félttem, hogy kicsuknak, de ilyesmi nem történt. Rokonszenves itt a nép, befogadott.

— És a kollektíva?

— Az is. Ők is befogadtak. Egy percig sem éreztem, hogy új, idegen vagyok. Felkaroltak. Nemcsak a fiatalokkal, az idősekkel is jól megvagyok. Nincs különválás, sokat vagyunk együtt, még lakodalomban is voltunk kollektív, figyelmeztettek, nehogy kimaradjak. Egy percig sem néztek le bennünket. Én új módszerrel, rudacskákkal tanítottam a számtant, így könnyebben értik meg a törteket. Ez ellen sem volt ellenvetésük. A tesztelés aztán igazolta, hogy ez a módszer valóban a legjobb.

— Gondolt-e továbbtanulásra?

— Igen, a matematika érdekelt, de nem iratkoztam be. Az első évben kizárólag a munkámra akartam koncentrálni, meg nem tudtam a jelentkezési határidőt, s ezért is lemaradtam. Most már azonban feltétlenül beiratkozok.

— Térjünk vissza a tanítói munkához. Megbecsülik-e itt a tanítót?

— Erre nehéz válaszolni. Egyesek nagyon megbecsülik, mások nem. Hallottam már azt is, amikor szidtak. Főleg akkor, ha a tanító utasítására venni kell valamit, pénzt kell hozni az iskolába. Szegény község ez. De ha szüksége van az iskolának valamire, megszavazzák. Sőt, ha mi tanítók több helyre is elmennénk, gyűlésekre például, ahol a nép is ott

van, jobban becsülnének bennünket. Aki velük van, azt jobban ismerik s jobban is becsülik. Ha általánosítani kellene, akkor tapasztalatom szerint itt jobban becsülik a tanítót, mint a legtöbb vidéken, persze ma már nem úgy, mint a régi időkben, ám az is lehet, hogy bennünk van a hiba.

— Kik a barátai, milyen érdeklődésűek, miről beszélgetnek?

— A tantestület tagjai, egy ápolónő az egészségházból. Legtöbbször a falu problémáiról beszélünk, hogy kellene egy új mozit építeni. Most éppen a falu bővítése a témánk, merre lenne legcélszerűbb terjeszkedni, építeni a falut. A nőkkel a divatról beszélgetünk, arról, kinck milyen új ruhája lesz. De arról is, hogy ki mit olvasott, mi van az újságban, mit láttunk a tévében.

— Mit olvasott utoljára?

— Berkesi Andrásról a *Sellő a pecsétgyűrűn* című könyvet.

— Hol szórakozik?

— Télen nem nagyon mozdulok ki, csak a kolléganőkhöz járok. Ünnepnapkor hazautazok. Moziba nem járok. Vendéglőbe néha, táncra vagy amikor gyűlés után az egész kollektíva átmegy.

— Elégedett a lehetőségekkel?

-- Nem, nagyon szegényesek. Mozi ugyan van, de rossz filmeket vetítenek. Az ifjúság nem csinál semmit sem.

— Bekapcsolódott-e az ifjúság munkájába?

— Az első évben nemigen, még idegen voltam, ismerkedtem a viszonyokkal, szerződésem is csak egy évre szólt. Most már eljárók a gyűlésekre. De itt nem nagyon érdeklődnek az emberek semmi iránt sem. Nem jöttek össze, amikor a harmonikabarátok körét kellett volna megalakítani. Az ifjúságot nem nagyon érdekli semmi. Talán a sport és a vendéglő. A vallás hatása is erős, bűjtör senki sem megy táncra.

— Mire lenne itt szükség?

— Ifjúsági otthonra, mozira, mert már mállik le a vakolat. Hallottam, hogy a helyi műkedvelők régen sok színdarabot adtak elő, fel kellene újítani a munkájukat. Könyvtár is kellene. Volt ifjúsági könyvtár, a könyvek elvesztek vagy ott porosodnak. Nemcsak ígérct, de szeretnék bekapcsolódni a falu életébe, eddig csak vendég voltam, most már mindinkább itthon érzem magam.

ÖTÖDIK TALÁLKOZÁS

Tanyasori iskola. A tanyák faluvá állnak össze, terebélyesednek, az iskola a régi, két tantermes. Itt tanít az egyik tagja annak a nemzedéknek, amellyel ebben az írásban foglalkozok. A csukott folyosón, helyesebb lenne talán előszobának mondani, ötvennél is több pár cipő áll. Az egyik tanteremből énekszó hallatszik. Ide igazít egy idős férfi, pedellus lehet. Belépek.

— Főpróbázunk, holnap lesz az újévi előadás — közli a tanítónő, s arra kér, ha lehet, várjak egy kicsit, azonnal kész a próba, nézzem őket végig. Versikék, énekszámok, egy-két diákanekdotát feldolgozó rövidebb jelenet, végül pedig a tanítónő utolsó utasításai, ki mit hozzon, kalapot, szemüveget, újévi sapkát, s mikor kezdődik a másnapi rendezvény, hány órára jöjjenek a szülők, s mennyivel előbb a gyerekek. Csendben, példás sorokban vonulnak ki az udvarba, onnan pedig, az ablakon át látom,

haza, a szélrózsa minden irányába. A tanítónő a kapuig kíséri őket, majd visszajön. Kezdődhet a beszélgetés, de sietni kell, iskolatanácsi ülés van a központi iskolában, oda kell mennie.

— Úgy tudom, idevalósi, hogy sikerült itt áliáshoz jutnia, amikor ritkaság, hogy otthon, szülőfalujukban tanítanak a fiatal tanítók?

— Nekem az volt a szerencsém, hogy itt, pontosabban közel lakok ide. Kitudtam, hogy üresedés lesz, jelentkeztem, és felvettek. Máshová nem is igen mehettem volna, férjnél vagyok, tehát kötve vagyok ehhez a környékhez.

— Hányadik osztályt tanít?

— Az idén elsőt és harmadikat, azelőtt másodikat és negyediket. Azt hiszem, jó eredménnyel, a komplex matematika és magyar oktatás eredménye már megmutatkozik, olvasnak, írnak a gyerekek.

— Mennyi a fizetése?

— 1380 dinár az alap, ennél némileg többet kapok, 1410 vagy 1420 dinárt.

— Mire költi a fizetését?

— Kettőn keresünk, nem tudnám megmondani, éppen az én fizetésem mire költjük. Anyagi gondjaink nincsenek, vettünk már bútort, kocsit, azért a pénzből lehetne több is.

— Elégedett?

— Az otthonommal igen, a munkahelyemmel, pontosabban a munkakörülményekkel nem éppen. Korszerűbb felszerelést vártam, szeretnék. Nincs vetítógép, nincsenek szemléltető és kísérleti eszközök.

— Elmenne máshová?

— Ha jó alkalom kínálkozna, akkor el. Mindenekelőtt városba mennék, vonz a városi élet forgalaga, itt a nép nem olyan művelt, nincs hol eltölteni az estét, a délutánt, máshová kell elmenni, elég messzire, s ez kellemetlen.

— Hogy fogadták?

— Nem valami szívesen, ahogy az újoncokat, én meg tanítványuk is voltam, rezerváltan fogadtak. Még most sem alakult ki köztünk a szükséges munkatársi viszony. Túl nagy problémák persze nincsenek. A legfontosabb, hogy megvalósult az álmom, a gyerekek közé kerültem, megtaláltam a helyem, tudok közéjük olvadni, játszani velük, tanítani is őket. Ha a körülmények kissé korszerűbbek lennének, teljesen megvalósíthatnám elképzeléseimet.

— Milyen a tanító megbecsülése?

— Másoknak nagyobb a becsületük, mint a tanítónak. A környezet csak részben adja meg, amit megérdemelne.

— Kik a barátai, hol szórakozik?

— Egyrészt a tantestületből, kollégák, kolléganők, másrészt a férjem barátai. Nagyjából azonos korúak vagyunk, beszélgetéseinkben helyet kap a jó film, regény, közösen megnézett tévéműsor, a munkahelyek problémái. Itt nincs mozi, terem van, szép is, csak tatarozni kellene. Moziba, jó filmért is harminc kilométert kell autózni. Azért elmegyünk, nincs más választásunk. Színházba is eljárunk, meg szórakozni is. De kell a vidámság, az élet derűs oldalát jobban kedvelem, színházban is, könyvben is.

— Milyen kulturális élet van a faluban?

— Semmilyen. A helyi vezetők, akik tehetnének valamit, semmit sem

tesznek. Van szép terem. tágas is. még sincs ott se tánc, se mozielőadás, se műkedvelő színjátszás. Én is szívesen készítenék műsoros délutánt a gyerekekkel, de nincs hol fellépni. Hideg a terem, az ablakokat betörték. Kénytelenek vagyunk itt rendezni valamit az osztályban, ahol hely sincs, ha hatvan gyerek és hatvan szülő jön be. Sok mindent lehetne itt tenni, csak a nép sem fogadja úgy az akarásokat, ahogy kellene. Sok próbálkozás sikertelenül végződik. Viz is csak a falu egy részében van, a másik felébe is be akarták vezetni, a helyi közösség is hozzájárult, aztán összekülönböztek az emberek azon, hogy kinek drágább, kinek olcsóbb, még most sincs viz. Az egyéni érdek felülkerekedett a közösségin. Nehéz őket megérteni. Főleg, ha tudjuk például azt is, hogy az iskolához vezető járdát önszorgalomból csinálták meg.

— Kik laknak ebben a faluban s környékén?

— Szegény emberek, traktoristák, idénymunkások. Nemigen több a fizetésük 1100 dinárnál. Ebből négy-öt tagú családot eltartani nem könnyű mutavány. Bent a lakásokban mindenük megvan, a többivel nem nagyon törődnek.

HATODIK TALÁLKOZÁS

— Az ankéllapon határozottan kijelentette: „Nem tanulok tovább.” Mégis egyetemre ment. Hogy történt ez?

— Nem is akartam tanítani. Egy pályázati kérvényt, igaz, én is írtam, de csak az édesanyám kedvéért. Az édesapámmal megbeszéltük, hogy tovább tanulok. Legalább ket évet szeretnék elvégezni, majd akkor elhelyezkedek.

Arra már nem is emlékeztettem, hogy azt írta: „Hat-hét éves korom óta tanító szerettem volna lenni.” Kiderülhetne, hogy nem gondolta komolyan.

HETEDIK TALÁLKOZÁS

Annak ellenére, hogy azt írta: a tanítói foglalkozás „egyedüli, ami lelket is kíván az embertől” — tovább tanul. Igaz, már a kérdőívre is ezt írta: „a középiskola elvégzése után tovább tanulok”.

— Miért nem keresett tanítói állást?

— Nem is akartam tanítani. Elhelyezkedni is csak meghatározott időre lehet, szerződéses státusba. Később ügyis főiskolát kell végezni, jobb előbb, mint később. A képzőből is pedagógiai akadémia lesz. Később, két diplomával nagyobb esélyem lesz az elhelyezkedésre is.

— Valamikor, a kérdőív bizonyága szerint (az övé a húszas „portré”!), lelkesedett a tanítói pályáért.

— Igaz. Csak most már nincsenek illúzióim a tanítóskodásról.

Horribile dictu! Mégis pedagógusnak készül.

LEVELEK — VÁLASZ NÉLKÜL

Eredetileg sem volt szándékomban felkeresni mind a harmincegy ankétalanyt, s mindannyiuktól megkérdezni, hogyan találta fel magát a tanítói pályán, ha állásba lépett, miért választotta a továbbtanulást, ha vala-

mely egyetem vagy főiskola rendes hallgatója, miért van állás nélkül, vagy miért vállalt nem pedagógusi munkát, ha máshol helyezkedett el. Tény azonban, hogy még jó néhányukkal szerettem volna találkozni, beszélgetni, vagy ha más megoldás nem kínálkozott, legalább levél útján vallomást kérni arról az eltelt egy, illetve másfél évről, mióta tanítóként dolgoznak. (Ez a csoport vizsgálódásunk szempontjából lényegesen érdekesebb a többinél!) Meglepő azonban, hogy milyen nehéz volt tőlük megtudni, hol tanítanak nemzedéktársaik. Egyszerűen nem tudják, ki hová került. Megtörtént, hogy tőlem értesültek csodálkozva arról, hogy valamelyik volt osztálytársuk mindössze néhány kilométernyire a szomszédos vagy az egyik közeli faluban dolgozik. Nyolc „biztos” címet azonban kaptam. Mindenhová — Kisoroszra, Stari Jankovcira, Sv. Miletićre, Törökbecsére, Neuzinára, Utrinere, Csantavérre és Kórógyra — írtam is.

ELSŐ LEVEL

Tisztelt Kolléganő, Kolléga!

Mindenekelőtt elnézést kérek, hogy ismeretlenül háborgatom, de szociológiai-szociográfiai kutató- és adatgyűjtő munkámhoz *feltétlenül* szükségem lenne kedves segítségére.

Valószínűleg emlékszik még, hogy a képző ötödik osztályában, a tanév vége előtt az iskola magyartanára egy körkérdés feleleteinek megírására kérte fel Önöket. Az anketlap 11 kérdése közül a legtöbb az előttük álló pályakezdés, a tanítósors felőle elképzeléseikről, terveikről tudakozódott. (Miért választotta a képzőt? A középiskola elvégzése után tovább tanul-e, vagy állásba lép? Ha állásba lép: hol tanít majd, hol szeretne tanítani — falun, városban — miért? Milyennek látja a tanítósorsot, a tanítókodás perspektíváját? Ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában a legfontosabbnak, az oktatásban és az oktatáson kívül? Véleménye a tanítóról mint értelmiségiről? Milyenek a tanítók? Mit jelentenek a falu, a város életében? Milyen a megbecsülésük? Mivel járulnak hozzá környezetük — kulturális — életéhez? Miben és mennyire hordozói, terjesztői a korszerű gondolkodás- és magatartásformának? Miben nyilvánul meg értelmiségi mivoltuk, szerepük? S miben nem?)

A visszkapott több mint 30 válaszlap adatait eddig nem dolgozhattam fel, de szándékomról — kivált mert régóta érdekel, izgat értelmiségünk sorsa, élete, helyzete, körülményei — nem tettem le. Az anket adatait most szeretném feldolgozni. Mivel a válaszok óta eltelt mintegy másfél évnyi idő jórészt már a diákkori elképzelésekre, vágyakra is megadta a választ, most már tudják, milyen a valóság, gyakorlatból, tapasztalatból ismerik és élik a választott tanítósorsot, arra kerném, hogy a lehető leg-rövidebb időn belül levélben írják meg tapasztalataikat, vallomásukat sorsuk alakulásáról, munkájukról.

Az anket s a vallomások teljesen névtelenek, sem a válaszadó kilétét, sem tartózkodási helyét nem közlöm majd az írásban, de más formában sem. A legnagyobb fokú szavatolt névtelenség ellenében teljes őszinteséget kérnék, csak ily módon kerekedhet, alakulhat ki a vallomásokból egy általánosabb érvényű, hiteles kép a jugoszláviai magyar tanítósorsról, tanítóságról.

A vallomás, melyben — arra kerném — minel többet, minél alaposab-

ban nyilatkozzanak önmagukról, munkájukról, munkakörülményeikről, nehézségeikről, a tanító megbecsüléséről, lényegében három egységre tagolódhatna. Az elsőt önmagáról írjon (hogyan került jelenlegi munkahelyére, mennyit keres, mit vett ezen a pénzen, mit vehet, mire futja, mire nem, anyagilag elégedett-e, elmenne-e máshová, hogy lakik, házas stb.); az egykori tervek, elképzelések és a valóság szembesítéséről (hogyan fogadták, miben különbözik a valóság az álmoktól a tanítóságot illetően, ilyen szempontból elégedett-e, mit várt s mit kapott, mi jobb, szebb, mint gondolta, mi nem, elmenne-e máshová, miért, mennyi idejét köti le az iskola, hogyan látja a tanítósorsot ma, saját és kollégái példáján milyennek látja a tanító megbecsülését az illető környezetben, mit jelent ITT tanítónak lenni, s mit gondol, mit másutt, milyen a kapcsolata a gyerekekkel, írja le a legkellemesebb és a legkellemetlenebb élményét stb.) írjon a második részben; a harmadikban pedig környezetről, értelmiségi ténykedéséről írjon (hogyan fogadták a faluban, kikből áll baráti köre, milyen foglalkozásúak, érdeklődésűek, ha együtt vannak, miről beszélgetnek, hová jár, mozi . . ., milyen gyakran, olvas, mit, mennyit, milyennek látja a falusi értelmiség életét, értelmiségi szinten van-e, milyen kulturális élet van falujában, elégedett ezzel, megbánta, hogy idejött, milyen a falusi vezetők viszonya a kultúrához. törődnek vele. Ön mit tesz a falu kulturális életéért, mit tehetne, hol a tanító helye a falu életében?). Kérem, ezekre a kérdésekre vagy legalábbis ilyen értelemben írjon önmagáról, kimerítően s lehetőleg minél előbb. Előre is köszönöm szíves segítségét.

Újvidék, 1971. dec. 26.

Válasz, vallomás nem jött rá. Egyetlenegy sem. Miért? Nem tudnám megmondani. Rossz, téves címetek kaptam? Nem is ott tanítanak, ahová a leveleket küldtem? Vagy egyszerűen nem akartak válaszolni, sorsukkal a nyilvánosság elé lépni? Lehet. Nem tartották fontosnak, hogy a tanítók problémáiról írjunk, jelenjen meg írás? Aligha hihető. Nem látták jónak, ha arról a környezetről írnak, nyilatkoznak, amelyben élnek, dolgoznak? Félték? Megtiltották nekik, hogy nyilatkozzanak? Mindez elképzelhető és — ha visszaemlékszünk arra, hogy milyen lelkes hivatástudattal indultak — mégis hihetetlen.

Két hónap után újabb hét levelet adtam postára ugyanazokba a helységekbe (Csantavért kivéve, mert onnan „ismeretlen” jelzéssel visszajött az első levél).

MÁSODIK LEVÉL

Tisztelt Kolléga, Kolléganő!

Mivel a majd két hónappal ezelőtt küldött levelemre, amelyben a tanítókkal foglalkozó, tanítókat bemutató szociográfiai-szociológiai munkához kértem közreműködését, eddig nem kaptam választ, kérem, hogy lehetőleg a legrövidebb időn belül válaszoljon. (Szerény megítélésem szerint egyetlen este néhány óráját venné igénybe egy ilyen levél megírása.)

Emlékeztetném: tanítói vallomást kértem önmagáról, munkakörülményeiről, nehézségeiről, a tanítósorsról — milyennek látta az iskolapadból,

s milyennek látja, tapasztalja most, pedagógusi munkája során —, környezetéről, értelmiségi igényeiről, lehetőségeiről. Még egyszer arra kérem, minél előbb írja meg vallomását — a névtelenséget szavatolom! — a két hónappal ezelőtt küldött levelem felsorolt tárgyköreinek figyelembevételével.

Ha előző, a kérdéseket tartalmazó leveletem esetleg nem kapta meg, értesítsen, s postafordultával megküldöm a bő tájékoztatót tartalmazó hosszabb levelet.

Akkor is válaszoljon, ha nem óhajtja megírni vallomását. Írja meg, hogy miért nem akar közreműködni. Pozitív vagy negatív válaszára a megkezdett munka befejezése érdekében feltétlenül szükségem lenne.

Újvidék, 1972. febr. 29.

Erre sem jött válasz. Uletve csak egy válasz érkezett, Baranyából. Kórógyról. De nem a keresett anketalany írta. Íme:

Kedves Újságíró!

Én, alulírott, E... E... — tanárnő — vagyok kénytelen válaszolni az Ön levelére. A címzett ismeretlen érrefelé — én Eszéken lakom és Lászlón az iskolában dolgozom. Férjem E... I... Kórógyon dolgozik szintén az iskolában — mindketten utazunk. Se Lászlón, se Kórógyon nincs ilyen nevű tanárnő.

A levél tartalmát olvastuk, de nem válaszolnánk rá, mivel nem minket illet.

Ha a címzettnek szól a levél, talán bővebb információ végett tessék fordulni a „Horvátországi Magyarok Szövetségéhez” 54 000 Osijek — Trg Marxa i Engelsa br. 5. Ők ismerik mind a baranyai, mind a szlavóniai tanerőket, és felvilágosítással is szolgálhatnak.

Elnézést a levél késci kiutalásáért, rengeteg az elfoglaltságunk.

Tisztelettel: E... E...

Eddig a levél, amit ezúttal is köszönök. Elsősorban azért, mert rengeteg elfoglaltságuk mellett is találtak annyi időt, hogy legalább tudassák: ez a cím téves volt. Fontosnak találták ezt közölni, ami annál inkább figyelemreméltó, mert azok, akiket érint ez a vizsgálat, válaszra sem érdemesítették a két levelet.

BEFEJEZÉS HELYETT

Ezzel be is fejezhetem a dolgozatot. Mindent, amit a válaszokból és bcszélgetésekből erre érdemesnek találtam, közzéadtam. Summázásra nincs szükség. Ami jellemző erre a nemzedékre, s rajtuk keresztül felfogás, hozzáállás, magatartás dolgában nemcsak a kistanítókra — ezt a kifejezést minden kiskorúsítási szándék nélkül, csupán a pályakezdők értelemben használtam —, az részint, kisebb mértékben, az egész tanítótársadalmunkra is sajátos lehet. Lehet, azonban, hogy tévedek, ezt azonban egy szélesebb körű, alaposabb vizsgálat bizonyíthatja csak be, s ennek a munkának célja az volt, hogy hasonló jellegű (ön)vizsgálódásokra ösztönözze — éppen a legilletékesebbeket — a tanítókat.